Год. V. Януарий и Февруарий Книга V.

РОДОПСКИ НАПРѢДЪКЪ

ДВУМѢСЕЧНО ИЛЮСТРОВАНО СПИСАНИЕ

за

наука, обществени знания и народни умотворения.

Тридесеть години назадъ.

Мине ли Илинденъ, лѣтото се свършва, и започва наближаването на зимата. Тъй го знаятъ и тъй казватъ въ Родопитѣ.

И наистина, къмъ половината на августъ се вѣстява първата есенна слана, къмъ края на септемврий обширниятъ Родопски лабиринтъ започва да се пробѣлва съ снѣгъ, а прѣзъ ноемврий не само билата и върховетѣ, но и долинитѣ често пѫти ставатъ задръстени съ огромни прѣспи, които приустановяватъ всѣко съобщение за мѣсецъ, два и повече врѣме споредъ случая и споредъ зимата. Такива тежки зими съ изобилни снѣгове и прѣспи, наистина, не сѫ редовни всѣка година, ала тѣ сѫ обикновени, затова и не очудватъ родопчанина. Напротивъ, той всѣкога се приготвя за тежка, обикновена зима, а ако излѣзе противното, кяръ е за него.

Зимата въ планинитѣ си има своитѣ приятни и неприятни страни. Приятна, дори идилична е тя, когато житницата и плѣвникътъ сѫ пълни, челядьта здрава, тогава и животътъ е въ всичкия си избликъ отъ хубавитѣ, весели и чисти народни обичаи. Неприятна, мѫчителна е зимата, когато най-необходимитѣ потрѣбности за живота липсватъ, а условията на планинския животъ не помагатъ да се наваксатъ, или пъкъ настѫпятъ рѣдки въ животътъ на народитѣ събития, както тия, що ставаха прѣзъ 1877 и 78 години — освободителната война.

Планинскитѣ поселения зимѣ прѣкарватъ единъ скритъ, външно, откѫснатъ отъ широкия свѣтъ животъ, подобенъ на охлювътъ въ своята черупка. Що става вънъ отъ тѣхъ по

Божия свѣтъ, не се чуе, не се знае, па и да долѣти случайно нѣкоя новина, тя минава прѣзъ много уста, прѣзъ много митарства, и най-накрая такава се укичва съ всевъзможни фантастични краски и добива своеобразенъ, романтиченъ видъ, въ който народната душа и мирогледъ вливатъ всичкия си свой отпечатъкъ.

Зимата прѣзъ 1877 година и началото на 1878 не бѣше отъ много снѣговититѣ, ала въ замѣна на голѣми снѣгове и прѣспи тя бѣ една отъ рѣдкитѣ по пронизителния си студъ и силни бури и виялици, каквито, споредъ народнитѣ вѣрвания, сѫ прѣдзнаменования на необикновени, страшни събития: война, моръ, гладъ и други такива народни бѣдствия. И наистина, войната за нашето освобождение бѣше въ разгарътъ си тогава, и скрититѣ Родопски поселения тоже прѣкарваха едно особено напрежение за ходътъ на събитията и неизвѣстността на сѫдбата имъ. Изъ масата помаци и българи отъ врѣме на врѣме долитаха слаби, непълни, ала фантастични слухове, донесени случайно отъ нѣкой дезертиралъ отъ бойнитѣ полета, или пъкъ станалъ негоденъ за работа помакъ—войникъ, но такива новини бѣха смѫтни, покрити съ една мъглявость, че нищо що-годѣ опрѣдѣлено не се налучваше, освѣнъ едно: че войната продължава, че тя е упорита, кървава и че успѣхътъ на побѣдоносното руско орѫжие е сигуренъ. Тия проникнали въ глѫбинитѣ Родопски новини се шушнѣха тайно, разнасяха се като молния и въ послѣднитѣ колибаци и крѣпѣха духъ и надежди у едни, а у други докарваха отчаяние и ужасъ. Но на помашката наивность се противопоставяха други всевъзможни измислици, редовно пущани отъ официалнитѣ турски източници. А тѣ имаха своята цѣль, която лесно се улучваше: да се поддържа духътъ у помацитѣ, които въ изобилие дезертираха отъ военнитѣ си тегоби, и да се държи въ респектъ покорностьта и страхътъ у българитѣ—християни. Та какви не се пущаха: московътъ е изгубилъ милионитѣ си аскеръ прѣдъ непристѫпнитѣ Плѣвенски позиции; *ингилизътъ* е пратилъ *имдатъ* на падишаха *бинове пампоре,* та сѫ заградили пѫтя на москова отъ къмъ Дунава; Московскиятъ царь е поискалъ *барашикъ* отъ падишаха, и още безъ смѣтъ такива. Ала умърлушеностьта и загриженостьта по лицата на турскитѣ власти и наивнитѣ изявления на помацитѣ твърдѣха досущъ обратното.

При такова напрегнато състояние на духоветѣ прѣзъ първата половина на декемврий почнаха да се вѣстяватъ изъ Родопитѣ турски сѣмейства—бѣженци чакъ изъ севѣрна България. Това още повече обнадежди българското население, ала отъ друга го и повече уплаши, като какво ли би сторила тая бѣгаща и отчаена сгань, ако тя се яви въ голѣми количества. Въпрѣки зимата и лошитѣ съобщения въ планинитѣ, тия бѣженци бѣха прѣдпочели прѣкия и инъкъ по-безопасния пѫть прѣзъ Родопитѣ за Бѣломорския брѣгъ и оттамъ за Мала Азия, отколкото откритата Маричина долина. Много български села прѣзъ Родопитѣ попадатъ на тоя главенъ пѫть, въ това число и Устово, родното село на пишущия тѣзи възпоминания.

Устово, лежаще въ долината на Арда, е два дни пѫть отъ Пловдивъ и Станимака, или два конака дълги и уморителни. Толкова е то и отъ Скеча, затова пѫтницитѣ тукъ прѣнощуватъ, когато минаватъ за едното или другото поле прѣзъ Родопитѣ. Отъ първо само по нѣколко сѣмейства се вѣстяваха на день, затова тѣ нощуваха въ ханищата, ала къмъ края на декемврий числото имъ все повече и повече се наголѣмяваше, ханищата не ги побираха, та почнаха да ги настаняватъ по редъ и по кѫщитѣ. На втория день на Коледа се падна и у насъ да прѣнощува едно сѣмейство, родомъ нѣкждѣ чакъ изъ Русенско. То бѣ странствувало повече отъ два мѣсеца врѣме, минало бѣ прѣзъ София и оттамъ посрѣдъ зима се бѣ отзовало въ срѣдъ Родопитѣ. Какъ бѣха издържали тоя дългъ пѫть дѣцата и старата бабичка отъ това за окайване турско домочадие, не зная. Състоеше то отъ единъ мѫжъ 40—45 годишенъ, жена му, сестра му, майка му, 70 годишна грухнала бабичка, и три дѣчица. Всички вървѣха пѣшъ, освѣнъ едното дѣтенце — около 5—6 годишно — което яздѣше едно магаре. Покѫщнината си караха на два коня, па си водѣха и една крава и волъ, на гърбоветѣ па които тоже бѣха прѣметнали по двѣ човалчета съ дрехи. Добри хора бѣха, горкитѣ. Старата бабичка и другитѣ жени постоянно плачеха, а мѫжътъ — турчинъ бѣ много угриженъ. Когато майка ми имъ поднесе вечеря, тѣ неприеха да седнатъ, додѣто не се присъединихме къмъ тѣхъ на трапезата всички. Дали това бѣше отъ страхъ, че се намираха самотни въ българска кѫща и въ българско село, не зная,

ала тая имъ постжпка увеличи нашето състрадание къмъ тия нещастни хора. Турчинътъ пъкъ насамѣ бѣ прищипналъ на баща ми, че московътъ иде, и нищо не ще е въ състояние да го спре. Сутриньта още въ зори продължиха пжтя си за Скеча. Старата туркиня съ сълзи на очи едва пристжпяше по чорапи изъ поледения снѣгъ, защото обущата ѝ бѣха разранили краката. Отъ тоя день бѣженцитѣ турци никакъ не прѣсѣкнаха чакъ до 17 януарий, когато и въ Ардината долина стжпи геройскиятъ руския кракъ. За щастие, тѣ идваха, нощуваха и си заминаваха, безъ да проявятъ какво и да е зло въ селото. А бѣжепци имаше отъ разни краища на България. Караха съ себе си и добитъци, и волове, и крави, а нѣкои носѣха покжщнината си колкото бѣ тя и на гърбоветѣ си. Всички бързаха безъ умора съ една неизказана енергия и издържливость, досущъ изплашени, и жестоката сждба, извикана отъ петь вѣковното имъ нечовѣшко господаруване, гаче ли бѣ атрофирала, удушила у тѣхъ вроденитѣ имъ инстинкти за мъсть и зло.

Коледнитѣ праздници както никога минаха досущъ глухо, незабѣлѣзано и при най-тежки и мжчителни очаквания.

Настжпи и 1878 година, ала дѣте на улицата не се видѣ както други години съ сурвакница въ ржка.

Водици бѣха въ сжбота, а вечерьта срѣщу тѣхъ пристигна и първия ешалонъ бѣгаща турска кавалерия—аванъгардъ, повечето отъ арнаути съ криви ятагани и звѣрски лица. Кой знае какъвъ бѣше нейниятъ началникъ, та за чудо нищо зло не показа. Тя не бѣ и многобройна, прѣнощува добрѣ натъкмена изъ ханищата, добрѣ посрѣщната и нахранена, и сутриньта още въ тъмно уфейка, та се не чу, не видѣ. Нѣкои отъ бѣженцитѣ бѣха подшушнали изъ селото, че иде голѣмъ *калабалъкъ* отдирѣ, а други още по-хуманни отъ тѣхъ бѣха прѣдупрѣдили хазаитѣ си да си по-*заметнатъ* (скриятъ) отъ покжщнината, защото ако мине Сюлейманъ паша, въ неговата *ордия* има *едепсизе*, та сигурно ще сторятъ пакости.

Божествената литургия се извърши набързо въ черквата, но съ малко богомолци и безъ камбанни звонове. На рѣката по обичая не ходихме. Деньтъ бѣ ясенъ и добъръ, но по нищо не личеше, че е такъвъ голѣмъ праздникъ, който други години се прѣкарва съ визити и веселби. Всѣки часъ

ми се струваше година съ очаквания за нѣщо ново, необикновено.

Ние, т. е. родителитѣ ми, бѣхме близки съсѣди съ дѣдо попъ Василия Авраамовъ, сега вече покойникъ*). Той свещенодѣйствуваше отъ много години въ Богородичната енория въ селото ни, живѣеше въ училищната сграда, която бѣ въ черковния дворъ, па бѣше въ сѫщо врѣме и български архиерейски намѣстникъ въ каазата. Съ баща ми бѣха нераздѣлни приятели. Нашиятъ дюкянъ бѣше на най-долния етажъ на училището. Дѣдо попъ Василий съ своя умъ, тихъ и благъ характеръ и съ своя тактъ бѣше обичанъ и почитанъ и отъ турскитѣ власти. Неговитѣ съвѣти всѣкога се търсѣха и цѣнѣха тамъ. Като редовенъ и законенъ членъ въ *идаремеждлиси,* дѣдо попъ често ходѣше въ казалския градецъ Пашмакли, отстоещъ 2 часа далече отъ Устово.

На Водици, още додѣ бѣше дѣдо попъ въ служба, бѣ дошълъ единъ сувария — жандаринъ да го заведе въ Пашмакли, дѣто го викали бързо. Слѣдъ отпускъ черква той повика баща ми, каза му, че ще ходи прѣзъ деньтъ въ Пашмакли, и прѣдъ неизвѣстностьта и лошитѣ прѣдчувствия поржча на баща ми, въ случай че стане нѣщо, да не остави дѣцата сами.

Тутакси слѣдъ заминаването на дѣдо попа дойдоха въ селото десетина турски офицери съ стотина конника аскеръ. Единъ миралай самъ съ селския пждаръ се отзова въ домътъ на дѣдо попа. Той билъ познатъ отъ минали години съ него и сега при случайното му заминаване пожелалъ да се види съ стария си приятель *булгаръ рухане векили.* Баща ми се намѣри тамъ, посрѣщна го, нагостиха го добрѣ и му каза, че дѣдо попъ бързо е извиканъ въ Пашмакли и не се знае, кога ще се върне. Добриятъ миралай изказа съжаление, че не можа да види дѣда попа, даде по нѣкоя пара на дѣцата, па си замина. На страна той извикалъ баща ми и му казалъ, че е добрѣ дѣцата да приберать нѣкждѣ, па и дѣдо попъ, ако се завърне скоро, да не остава въ селото, защото идатъ *едепсизе* аскеръ, та е възможно да сторятъ пакости. Баща ми приблѣднѣ, но никому нищо не обади. Да се кримъ бѣ единственото спасение, но кждѣ и какъ?

---

*) Вижъ некрологътъ за него въ IV кн. т. год.

Слънцето забираше къмъ западъ. Дѣдо попъ се върна отъ Пашмакли, но и той бѣше много уплашенъ. Въ правителствения домъ били събрани много видни помашки първенци, тамъ билъ и току-що избѣгалиятъ Пловдивски мютесарифъ съ нѣколцина висши свои чиновника и бееве. Свиканъ билъ набързо съвѣтътъ *идаре-междлиси* и съ членоветѣ си християни. Мютесарифътъ и цѣлото събрание дочакали българския архиерейски намѣстникъ твърдѣ любезно. Мютесарифътъ първъ зелъ думата и прѣдложилъ да се слушатъ и си помагатъ взаимно прѣдъ наближаещитѣ грозни събития. Той настоявалъ да се свика набързо всичкото мжжко население безъ разлика на вѣра отъ каазата, да имъ се даде оржжие и заедно съ идещата турска войска да се укрѣпятъ на вододѣлното било Роженъ и прѣпрѣчатъ пжтя на московцитѣ, ако навлѣзатъ и въ тия планини. Очаквалъ той отговоръ на това най-напрѣдъ отъ дѣдо попа, като първъ прѣдставитель на българското население. Дѣдо попъ изслушалъ съ внимание всичко, помислилъ, помислилъ, па се прѣсторилъ на невѣжъ и казалъ:

— Че какъ тъй, ефендилеръ! Москофътъ е още много далече, та отдѣ знаемъ, че ще може единъ день да стигне чакъ до насъ. Ами има *арада* (посрѣдата) Плѣвенъ, Шипка, Пловдивъ, тамъ има толкова много царски аскеръ, та да видимъ, какъ тъй лесно ще го пустнатъ да мине и дойде до насъ.

— *Е, е, попе^{a}, попе^{a}*, прибързалъ Хаджи Мюхтия, най-умниятъ и най-влиятелниятъ по онова врѣме въ каазата ни помашки първенецъ. *Пле^{a}вня, Шипка, та че^{a} и Х'улбе^{a} атколе^{a} са вейке^{a} ф маскофски ро^{a}ки, ей го туз и мютесариф е^{a}фенди ат зор е^{a} дашо^{a}л на сува вре^{a}ме, ами да видим се^{a}га ние^{a} кина да правим.*[1])

— Истина ли думашъ, хаджи ефенди, попиталъ дѣдо попъ.

— *Алла, алла, че^{a} чувал ли си друг по^{a}т'лажо^{a} ат мене^{a}, та и се^{a}га да ло^{a}жем, попе! Наша са рабата е^{a} зле, ами както да се^{a}га са чувахме^{a} и ачувахме^{a} адни други, Аллах и ва нах преш да ни дава акъл да са ачуваме^{a}. Каке^{a}на мислиш ти, попе^{a} е^{a}фенди?*

Тоя разговоръ между дѣдо попа и мюфтията станалъ на

---

[1]) Хаджи Мюхтия бѣ родомъ отъ селото Арда, което съвпада въ групата помашки села съ акавския говоръ.

помашки, та лесно се разбрали единъ другъ. Дѣдо попъ се окуражилъ отъ умното подмѣтане на мюфтията, та се рѣшилъ и казалъ:

— Много добрѣ мислите, ефендилеръ, ала кусуръ не ми връзвайте, да ви кажа какво азъ мисля по тоя толкова сѫдбоносенъ за всички ни въпросъ. Ако е истина, че Плѣвенъ е земенъ, Шипка мината, та че и Пловдивъ останалъ вече въ москофски рѫце, и толкова царски аскеръ не е могълъ да го спре тамъ, та ние съ голи рѫцѣ и сбирщина люде можемъ ли стори нѣщо по-добро? Хубаво, ние ще съберемъ *джумаетъ*, ами ако съ това повече *аздардисаме* (раздразнемъ) москофа, тогава не ще ли станемъ причина да изгоримъ и нашата кааза? Да помислимъ добрѣ за всичко, па да не забравяме и сетнинитѣ.

Хаджи Мюфтия недочакалъ другъ да заговори и пръвъ зелъ думата и подкрѣпилъ дѣда попа.

— *Аалар, рахан'о*^{a} *е*^{a}*фенди млого право кавава. Сае*^{a} *рабата не*^{a} *е льосна. Падишахан с толкава хил'е*^{a}*ди аскер' и дже*^{a}*пан'о*^{a} *не*^{a}*мажи да спре маскофа, ами го е*^{a}*спусти да дойде чак да туз, та ние*^{a} *ли с голисе*^{a} *факире*^{a} (сиромаси) *ще*^{a} *го спрем? Ами ако не*^{a}*можим да сторим нищо, тагава нашисе*^{a} *де*^{a}*ца кой ще атбрани? Попе*^{a}, *е*^{a} *сам разж* (готовъ) *на твои те*^{a} *лакардии. Да си се*^{a}*дим мирно, дойдат ли люде*^{a} *бе*^{a}*з идаре* (храна) *да не*^{a}*хи аставе*^{a}*ме*^{a}. *То са е*^{a} *виде*^{a}*ло нашесо царско. Со е*^{a} *заман* (врѣме) *е*^{a} *крае*^{a}*н заман. Ние*^{a} *ще*^{a} *са мо*^{ъ}*чим дъ ва браним ат наши е*^{a}*де*^{a}*псиве*^{a} *га бе*^{a}*гат пре*^{a}*с нашисе*^{a} *се*^{a}*ла, та че*^{a} *сетне*^{a} *и нам ако дойде*^{ъ} *лошо до́ глава, пак вие*^{ъ} *на браните*^{a}.

Болшинството помашки първенци еднодушно приели това прѣдложение, а мютесарифътъ съ своята свита още прѣзъ сѫщия день напустналъ Пашмакли и заминалъ за Скеча. Мюхтията удържа думата си: още сѫщия день той прати десетина въорѫжени помаци въ Устово да пазятъ селото. При това той явилъ на дѣда попа, че Сюлюманъ пашовата ордия ще бѣга прѣзъ тия мѣста, а тя е отъ лоши хора, та да се вардятъ, па ако видятъ зоръ, да обадятъ въ Пашмакли. Затова и дѣдо попъ бѣ много уплашенъ.

Дали рѣшението на помашкитѣ първенци бѣ съобщено и изъ другитѣ помашки села въ каазата, не мога да зная, обаче цѣлото помашко население, особено съсѣднитѣ помашки

селца на българскитѣ се явиха въ явна защита къмъ съсѣдитѣ си българи.

Надвечерь въ сѫбота напълниха селото навалица бѣженци, между които имаше и помашки сѣмейства отъ Рупчоско. У дома дойде едно познато намъ помашко сѣмейство отъ Чепеларе. Баща ми се поуспокои съ тѣхното идване, че може да ни се не случи нѣщо зло, па си помисли и да ги задържи у дома като гостени нѣколко дена, додѣто се види, какъвъ край ще зематъ работитѣ. Още не бѣха се настанили бѣжендитѣ, ето че се зададе отъ „Ушитѣ" (мѣстность край селото, отдѣто иде Пловдивскиятъ пѫть) една сгань, нечувана и невиждана до тогава въ тия глухи планински мѣста. Това бѣ турската войска, смѣсь отъ кавалерия, пѣхота, артилерия, бѣженци мѫже, жени и дѣца, добитъци, едни натоварени, други не. Въ разстояние на половина часъ цѣлото село почернѣ, плувна въ това море отъ избезумѣла и отчаяна въ страхътъ си човѣшка паплъчь. Всички кѫщи, плѣвни, обори, дворища, улици и градини вѫтрѣ въ селото и вънъ въ околностьта до мръкване буквално бѣха натъпкани съ хора и животни, а при това тѣхниятъ край не се свършваше: постоянно приидваха други. Въ това врѣме нахълтаха и у насъ около 20-на войника съ единъ бинбашия и още двама други офицери. Дворътъ се напълни съ коне и багажъ, а горѣ нѣмаше мѣсто да се поберать всичкитѣ хора. Ние се събрахме съ помацитѣ въ една стая. Двама войника се втурнаха прѣзъ вратата и за въ нашата стая. Ние, дѣцата, изпищѣхме около майка си, а баща ми по-рано грабнаха войницитѣ, безъ да знаемъ що става съ него. Старата помакиня, Богъ да я прости на животъ (до лани тя бѣше жива въ Чепеларе), се изпрѣчи прѣдъ тѣхъ при самия входъ, загради имъ пѫтя съ фереджата си, па имъ изкрѣщѣ сърдито съ силенъ гласъ: *„не ярарсънъсъ бурда, гьормемусунусъ харемъ динъ-islямъ варъ"*. Въ сѫщото врѣме скочи и единиятъ й синъ, облѣченъ съ войнишки дрехи и току-що се завърналъ отъ войната, и почна да се обяснява по-нататъкъ, като ги заплаши, че ще ги обади на началството имъ. Разсвирепѣлитѣ войници умекнаха и се повърнаха и прѣзъ цѣлата нощь не посмѣха да се обадятъ. Но на вратата до съмване патрулира войникътъ-помакъ.

Гоститѣ ни помаци се уплашиха. Майка ни ни прибра

въ едно жгълче вкаменени отъ страхъ, а старата номакиня седна до насъ и се стараеше да ни успокои, че додѣто сж тѣ въ кжщи, нѣма да допуснатъ да ни стане зло. Настжпи срѣдъ нощь, улицитѣ и всички празни мѣста въ селото и около бѣха свѣтнали въ пламъци — огневе отъ нощуещитѣ войски. Изъ селото се чуваше цвилене на коне, мучене на говеда, дрънкане на оржжия, тропотъ и шумъ, па прѣлитаха звукове отъ чупене на дъски, огради и човѣшки писъци. Това бѣ цѣлъ адъ прѣдъ ужасътъ на смъртьта, какъвто неможе си въобрази човѣкъ, който не е прѣживѣлъ и видѣлъ такива грозни минути.

Нашата мисъль бѣ погълната отъ сждбата на баща ни. Майка ми глухо стенѣше, плачехме и ние, дѣцата, и благитѣ думи на гостенитѣ ни не бѣха въ състояние да ни успокоятъ. По едно врѣме като че и помацитѣ се уплашиха за него. Стариятъ помакъ заповѣда на голѣмия си синъ да иде и го намѣри дѣто и да е, а самъ отиде при бинбашията въ другата стая и поиска съдѣйствието му. Кой знае какъ той зема съ себе си и мене за ржка, и като ме посочи на бинбашията, говори му много по турски. Това той, види се, направи, за да извика състраданието му и изпълни молбата му. Бинбашията бѣше се разположилъ съ двама други офицери около огнището, на което горѣше голѣмъ огънь. Помня си, че и тримата ме гледаха съ звѣрски, жестоки погледи. Азъ треперѣхъ отъ страхъ, а добриятъ помакъ не ме пущаше отъ ржката си. Бинбашията извика единъ чаушъ и му даде нѣкаква заповѣдь. Указа се, че сжщиятъ чаушъ билъ пратилъ още вечерьта баща ми съ други войници изъ селото да търсятъ зобъ за конетѣ. Помакътъ слѣдъ това стори *теменна* на бинбашията и другаритѣ му и си ме поведе въ нашата стая. Слѣдъ половинъ часъ дойде и баща ми. Той пришепна на майка ми, че работата е злѣ. Той обади още, че дюкянътъ ни е разбитъ и ограбенъ, че и всичко друго по кжщи (имахме двѣ мулета, петдесеть кози, стотина топа аба) го нѣма вече. Ние наново се разплакахме.

Баща ми още каза, че и черквата е пълна съ войници, въ нея горѣли огневе, дворътъ билъ пъленъ съ коне, ала не можалъ да влѣзе вжтрѣ и види, що е станало съ дѣдови попови. Той помоли стария помакъ да идатъ заедно въ черквата и видятъ живи ли сж дѣдови попови. Стариятъ помакъ

на драго сърдце изпълни молбата на баща ми, прати голѣмия си синъ и едно отъ по-възрастнитѣ си внучета, ала баща ми не пусна. Слѣдъ малко тѣ се върнаха и обадиха, че и черквата и училището сѫ пълни съ войници, разграбили сѫ всичко, ала отъ дѣдови попови нѣма никаква слѣдà, па и никой не можалъ да имъ каже нѣщо за тѣхъ. Ние се обезспокоихме и помислихме, че трѣбва да сѫ избити. А пъкъ то ето що станало съ тѣхъ: отъ ближното помашко селце Кокориво имахме единъ добъръ приятель помакъ, на име Сюлманъ. Той бѣше общиятъ ни доставчикъ съ дѣдови попови за гориво. Съ двѣтѣ си мулета прѣзъ день той докарваше подъ редъ дърва намъ и на дѣдо попъ. Вършеше ни и друга кърска работа лѣтѣ съ надница, каквото орань, жътва и вършидба. Сюлманъ прѣзъ деньтъ въ сѫбота пращалъ момчето си, та докарало дърва у дѣдо попа, и се случило да излиза отъ селото тъкмо въ това врѣме, когато влизала войската. Вечерьта, като си стигнало въ Кокориво, обадило на баща си. Сюлманъ си помислилъ, че може да стане нѣщо зло, та къмъ два часа по турски вечерьта стигналъ въ селото ни и право отива по-напрѣдъ у дѣдови попови. Той сварва черковния дворъ пъленъ съ войска, а други трошели вратата на черквата и се залисали съ найното ограбване. Промъква се той въ училището и въ суматохата и тъмнината измъква дѣда попа, прѣдрешенъ като турчинъ, и дѣцата, па хайде съ себе си прѣзъ нощьта ги завежда въ Кокориво въ домътъ си. Слѣдъ това безъ бавене наново се връща и тъкмо при съмване се отзовава и у насъ.

— *Дѐачо, кóркма, Аллах еа дубоар. Пóпунеа и деацата сѐаванака са у дума на хубаву меасту. Дóатеа с мѐнеа, еа ва неа устàвеам туз.*

Това бѣха спасителнитѣ думи за насъ слѣдъ една тъй грозна и ужасна нощь. Гостенитѣ ни помаци потвърдиха думитѣ на Сюлмана, като казаха, че и тѣ, щомъ се развидѣли, ще си заминатъ.

Нѣмаше какво. Младата помакиня съблѣче своята фереджа и я даде на майка ми, която я надѣна и стана цѣла помакиня. Сѫщото сториха и съ сестра ми. Баща ми и другитѣ ми братчета, съ мене заедно, разбира се, навихме по една бѣла кърпа на главитѣ си за *чалми* (гѫжви). Ние се прѣобразихме на помашко сѣмейство. Слѣдъ това Сюлманъ

скочи и намѣри едното ни муле на дворътъ, кой знае какъ оцѣлѣло. Набърза ржка събрахме покривки и дрехи, що можехме и що се намираха въ стаята, дѣто бѣхме съ помацитѣ. Натовариха мулето, па излѣзохме изъ кжщи. Старата помакиня съ голѣмия си синъ ни придружиха. Слънцето току що изгрѣваше, а селото цѣло гъмжеше отъ мравунякъ войници и бѣжепци, едни заминаваха, а други идваха. Българинъ и българка не се виждаше никждѣ, като че ли бѣха потънали въ дънъ земя. Изпочупени врати, изпокъртени сгради, димъ и огневе на всѣкждѣ. Войници пънлятъ изъ кжщищѣ и влачатъ безразборно на гърбоветѣ си кой каквото завърналъ да намѣри. Селото бѣ почти цѣло ограбено, ограбени бѣха и другитѣ български села, прѣзъ които бѣ минала тая опустошителна и грозна паплъчь.

Нашитѣ добри помаци разбутваха тая сгань съ думитѣ *„харемъ гидейсръ“* и най-послѣ се намѣрихме вънъ отъ селото на чисто. Баща ми и майка ми поблагодариха на старитѣ ни приятели, простихме се съ тѣхъ, а тѣ ни пожелаха добъръ пжть.

Пжтьтъ отъ Устово за Скеча отива задъ рѣката къмъ югоизтокъ, а нашиятъ пжть за Кокориво държеше склонътъ къмъ изтокъ. Макаръ че тоя гребенъ е припекъ, но снѣгътъ не бѣ стопенъ, па не бѣ и голѣмъ. Дирата бѣ голѣма, а това показваше, че прѣди насъ и много други сж минали. На 20 минути далечъ отъ Устово е малкото помашко селце Влахово, състоеще не повече отъ 30 кжщи. Ний стигнахме на горния му край, дѣто бѣха кжщитѣ на Мустафа Табакътъ съ синоветѣ му, тоже познати намъ приятели и добри хора. Помакинитѣ ни посрѣщнаха и приканиха (мжжетѣ нѣмаше), ала кждѣ да се спремъ, когато всичкитѣ имъ кжщи буквално бѣха натъпкани отъ по-рано отъ насъ избѣгали жени и дѣца, наши съселяни, па и Сюлманъ не ни оставяше.

— *Ей гу, крошум меанзили еа ат туз, щеа да варвим о дама,* настоятелно ни повтаряше Сюлманъ.

Направиха ни мѣсто да се поотгрѣемъ дѣцата, черпиха ни съ каве, па продължихме пжтя. У Табаковцехъ научихме, че прѣзъ нощьта е идвалъ аскеръ и въ Влахово, ала като видѣлъ, че е мохамеданско село, върналъ се обратно въ Устово. Всичкитѣ мжже, колкото ги има въ Влахово, цѣла нощь били въ Устово по познатитѣ си да ги спасяватъ. Главниятъ

пжть за Скеча отъ Влахово се пада на срѣща. Ний гледахме, какъ той бѣ задрьстенъ отъ движещъ се мравунякъ хора и добитъци. Слѣдъ половинъ часъ бѣхме вече на гребеньтъ, който държи отъ Влахово западно направление и високо загражда котловината на Устово отъ къмъ северъ и северо-изтокъ. Бѣхме вече на безопасно мѣсто, защото главниятъ пжть остава далечъ отстраненъ, отъ който бѣгащиятъ аскеръ въ бързината си да се спасява отъ страшния московецъ никога не би се рѣшилъ да се отклонява.

Този гребень, носещъ името „Коᵃрвава ст..на" надъ Устово, образува задъ себе си една хубава полянчеста площь, обърната къмъ изтокъ. По нея сж разпръснати други десетина помашки кжщи, които образуватъ малкото селце *Стража*. Тукъ ни отби другъ познатъ помакъ, *Дибѐл Хаса́н*, въ кжщата на когото намѣрихме добрия си съсѣдъ Фроню Костовъ съ сѣмейството си. Додѣто да се отгрѣемъ, починемъ, па и обѣдваме съ топла *реᵃдка каша* (чорба съ царевичено брашно и сирене), заставени съ голѣми приканвания на Хасаня и жена му, Фроню ни разправяше и своята одисея прѣзъ тая памятна нощь, какъ и той съ челядьта си е билъ спасенъ отъ явна смърть.

По обѣдъ стигнахме въ Кокориво, разположено въ северния, противоположния отъ тоя къмъ Устово наклонъ на гребеньтъ. Съ нѣкакви си двадесетина кжщурки, сгушени въ една хубава полянка, обиколена отъ всички страни съ проредчена, по стройна листвена гора, и прошарена на около и помежду имъ отъ грижливо обработени и обградени нивици, градини и ливади, Кокориво и въ зимната си прѣмѣна прѣдставя едно гиздаво жгълче между безбройнитѣ такива изъ Родопитѣ. По цѣлиятъ наклонъ отъ тая страна на тоя гребень има много старинни имена и слѣдѝ отъ стари, отколешни поселения, а на срѣщниятъ гребень стърчи платото съ стари развалини, носещи името *Кал'оᵃта* срѣщу друго помашко село, Тикале, което цѣлиничко се виждаше.

Ние отседнахме въ Сюлюмановия домъ, дѣто намѣрихме дѣдови попови и още двѣ съсѣдни наши сѣмейства здрави и читави.

Кжщата на Сюлмана, както и всички помашки и български кжщи изъ Родопитѣ, бѣше двуетажна и каменна. На долния етажъ на единъ жгълъ, издигната отъ земята всѣко-

га се намира широка зимна стая съ нешь, долапи, мивникъ и *клет* (прибавка за покжщнина). Тя служи за живѣене на челядьта зимѣ. Подъ нея е избата, а останалото пространство съставя тъй наричания дворъ, въ който на една страна се помѣщава едрия добитъкъ, а другото служи за дърва, пералня, входъ и пр. Горниятъ етажъ обикновено състои отъ двѣ стаи за лѣтно живѣене и широкъ откритъ салонъ. Ние заехме горния етажъ, а Сюлмановото сѣмейство бѣ въ ниската станца. Сюлманъ нѣмаше голѣма челядь, обикновено явление у помацитѣ, освѣнъ два сина, единиятъ вече бѣше момъкъ 20 годишенъ, годеникъ. Жена му Сюлманица бѣ пъкъ около 40 годишна помакиня, съ стройна висока снага, руси очи и кржгло бѣло лице. Тя бѣ чисто облѣчена и спретната жена, всѣкога весела, засм..на и съ неизказана любезность. По насъ помакинитѣ не се криятъ, затова всички ние образувахме една истинска задруга, като че всички бѣхме дѣца на едни родители. Десетьтѣ дена, които прѣкарахме у тия добри съ дѣвствена чистота и рѣдко добродушие хора, сж оставили неизгладими спомени въ живота ми. Сюлманица ни посрѣщна съ една типична само у помацитѣ любезность, помогна да свалимъ малкия си багажъ и сам.. грабна малкото ми братче отъ ржцѣтѣ на майка ми и го изнесе горѣ, дѣто бѣха дѣдови попови.

Ние се почувствувахме като у дома си. Сюлманъ, слѣдъ като влѣзохме и седнахме около огъньтъ, кръстоса краката си задъ насъ при вратата, па нə намираше думи, съ които да ни успокои всички:

— *Комшулар, сѐ*^{а}*ванака Аллах бин шукир, дал е*^{а} *сичинку. Але*^{а}*йте*^{а}*, хамбаре*^{а}*с е*^{а} *пул'ничиче*^{а}*к, пак и плевне*^{а}*на си се*^{а}*ди разж-битин. Вие*^{а} *ми сте*^{а} *госте*^{а}*, кахо*^{а}*р не*^{а} *ищам да т'о*^{а}*глите*^{а} *за нике*^{а}*на, пак за другу Аллах си знае*^{а} *рабутата. Той ще*^{а} *або*^{а}*рна сѐ*^{а}*ванака сичинкуту пах хубавата страна и за вас, и за нас. Іи, попе*^{а}*, ибаде*^{а}*те*^{а} *да си не*^{а} *оставиш, кинату му е*^{а} *по*^{а}*те*^{а}*, да си гу правиш, Наіум да си не*^{а} *туриш, че*^{а} *си ф османлицка ко*^{а}*ща. Ищам сѐ*^{а}*ванака рахатлан да се*^{а}*дите*^{а}*. Мое*^{а}*са глава га падне*^{а}*, тогава да ва е*^{а} *страх*

— *И ух леле*^{а}*, леле*^{а}*. Аллах ва метна да ми дойде*^{а}*те*^{а} *ф наше*^{а}*са ко*^{а}*ща. Ние*^{а} *ут вас ге*^{а}*чендисваме*^{а}*. Аллах здрав'е*^{а} *да ви дава. Не*^{а}*мойте*^{а} *са кахарова за никина. Вие*^{а} *ми сте*^{а} *ле*^{а} *на е*^{а}*це*^{а} *хубаво ме*^{а}*сту*, бѣха привѣт-

ственитѣ думи и на Сюлманица, която тя изказваше отъ дълбочината на едно истинско хуманно сърдце, чисто и невинно и съ пълно съзнание, че й се удалъ случая да покаже своето гостоприемство, тъй хубаво и здраво пазено и почитано у нашитѣ помаци, истински потомци на старитѣ славѣни.

И ние се разположихме безъ ни най-малко страхъ отъ нѣщо въ тая гостоприемна кѫща. Сюлманица ни точеше *клинове* (баници), варѣше ни *шушулки* (ушавъ), тикви, картофи, качамакъ и просто се изтрепваше, горката, какъ да ни угоди. Помакини и отъ другитѣ Кокоривци всѣки день идваха да ни навѣстятъ, успокоятъ и изкажатъ своитѣ състрадания, като ни носѣха коя каквото може нѣщо за ядене: ту тикви, ту голия, ту шушулки и др. подобни.

— *Леле^{а}х, факиркуве^{а}те^{а}*, жално ни окайваше една 90 годишна бабичка помакиня, съсѣдка на Сюлманица, която всѣки день идваше да помогне въ шътането на нашата пъргава хазяйка. *Не^{а}мойте^{а} ми са кахарова, миличките^{а}. Аллах ще^{а} да даде^{а} пак сичинку, та нема и да е^{а} позна. Наше^{а}су селце^{а} е^{а} мут'ку, ала е^{а} еце^{а} хубафку, че^{а} ни са хубави и кумшие^{а} се^{а}. Немойте^{а} са сакандисува.*

На другия день Сюлмана рано изпратихме да обиколи Устово и види, що става тамъ. Той дошълъ до „Ко^{а}рвава сте^{а}на“ и като видѣлъ и „Агоското“[1]) почернѣло отъ хора, па и горещитѣ двѣ три кѫщи въ центра, дѣто е чаршията, върна се приблѣднѣлъ отъ страхъ.

— *Ке^{а}на има, Сюлмане^{а}, кажи ни праву, нимой ни кри*, го отрупаха съ запитване дѣдо попъ, баща ми, женитѣ, па и ний, дѣцата, а той, горкиятъ, само мънкаше. Слѣдъ него дойде и Сюлманица въ нашата стая, па се събраха и други помакини. Всичкитѣ тѣ съ сълзи на очитѣ си почнаха да тюхкатъ и да окайватъ и нашата участь, и неизвѣстностьта на тѣхната сѫдба. Сюлманица просто плачеше като дѣте и нареждаше:

— *Т'у, леле^{а}, е^{а}зък на хубавия Че^{а}так* (тъй се казва по турски Устово)! *Ами ке^{а}на ще^{а} да правим и ние^{а}, нам е^{а} ут Че^{а}так, ут вас ге^{а}чен'мека. Аллахку Аллахку, оти ги не^{а} по^{а}рсна не^{а}е^{а} е^{а}де^{а}псиве^{а}, пусту дано хми остане^{а} га аставиха факиркуве^{а} не^{а} да плаче^{а}т.* . . . . . .

---

[1]) *Агоското* е голѣмата празна часть отъ котловината, дѣто е селото ни и прѣзъ която минава пѫтьтъ за Скеча. Състои отъ ливади и градини.

Продължаваха клетви и анатеми, изтръгнати отъ дъното на сърдцето, въ което мохамеданскиятъ култъ не бѣ могълъ да изкорени типичнитѣ славѣнски, братски и истинско човѣшки чувства.

Ние се уплашихме. Нашата сждба ни се видѣ въ всичката своя жестокость, що ще стане съ насъ. Дѣдо попъ наново измоли Сюлмана съ оше единъ неговъ съсѣдъ помакъ да идатъ въ самото село и видятъ, що става тамъ. Сюлманъ послуша и на часътъ заминаха. Това бѣше по обѣдъ. Вечерьта слѣдъ мръкнало пратеницитѣ се завърнаха и още отъ дворътъ съ засмѣни лица почнаха да викатъ:

— *Неᵃмойтеᵃ са кахарова, комшулар, хаирдъръ, отидеᵃ лошуту, шукир Аллаха. Имеᵃлу еᵃ сеᵃванака и хубави л'уд'еᵃ на сай вемеᵃ*, и почна да разказва, че утриньта били запалили селото и кой знае какво е щѣло да стане понататъкъ, ако не билъ пристигналъ единъ строгъ и добъръ паша—забитинъ, та е спрѣлъ окончателното опустошение.

И наистина, аскерътъ и прѣзъ цѣлия день недѣля и вечерьта е грабилъ, чупилъ, каквото завърнѣлъ, а сутриньта въ понедѣлникъ запалили и двѣ-три кжщи въ срѣдъ селото, дѣто е и чаршията. За щастие, обаче, по обѣдъ дошълъ нѣкой си паша, едни казваха, че билъ англичанинъ, а други турчинъ, но е билъ добъръ човѣкъ. Той заповѣдалъ да се спре всичкия аскеръ съ бѣжевцитѣ заедно въ Агоското, поставилъ патрули на всѣкждѣ, никой да не мърдне отъ селото, заповѣдалъ да изгасятъ пожара и да изгонятъ всички войници, които би се намѣрили изъ кжщитѣ, па произвелъ обискъ у всички. Въ нѣколко часа въ Агоското се натрупали цѣли купове дрехи, сждове и всѣкаква покжщнина, каквато се намѣрила у тия, що се случили него день и часъ въ селото. Слѣдъ това издирилъ и тия войници, които подпалили пожара, и ги застрѣлва публично прѣдъ цѣлия аскеръ въ Агоското. Тая строга и бърза мѣрка моментално спрѣла по-нататъшнитѣ вилнѣения и опустошения, и отъ тоя часъ насетнѣ турски войникъ не се пусналъ да влѣзе въ нѣкоя кжща, или да се отклони отъ пжтя. Слѣдъ това той разгласилъ да си се приберать избѣгалитѣ селяни, и всѣки, каквото има изгубено, да го потърси и си го земе отъ „ямата“ (складътъ), Това успокои всички, ала ние не се рѣшавахме да се върнемъ въ село, защото войската продължаваше да идва и за-

минава, па и не вѣрвахме, че е туренъ край за винаги на всѣкакво зло и за напрѣдъ.

На другия день, вторникъ, майка ми и още една стара и безстрашна наша съсѣдка рѣшиха да идатъ въ село и видятъ домоветѣ ни, що сѫ станали. Напусто бѣха увѣщанията на дѣда попа и баща ми да не правятъ тоя рискъ. Тръгнаха, па да не бѫде майка ми сама̀, тръгнахъ и азъ съ нея, па и Сюлмана зехме съ насъ.

Стигнахме ние въ село благополучно. Изъ махалитѣ ни единъ войникъ не срѣщнахме, ала главниятъ пѫть бѣ цѣлъ мравунякъ, който мълчеливо се точеше напрѣдъ, идваше и изминаваше селото. Кѫщитѣ запустѣли единъ видъ, само тукъ-тамъ се мѣркаше изъ прозорцитѣ нѣкоя жена и мѫжъ. Това показваше, че не бѣха се върнали всички, па и дѣто се върнали, изпокрили се и изпозатворили се. Това бѣ нашата махала, Богородичната часть, която цѣла бѣ ограбена, защото другата, дѣто е чаршията и по-богатитѣ ни селяни, бѣ запазена почти всичката отъ пратенитѣ отъ Хаджи Мюхтия пазачи и други помаци. Изпочупени врати, изкъртени и изпогорѣни огради и плетища, натъпкани съ парцали, слама, торъ и друга сметь улици, пустота и голота — такава бѣ картината въ нашата махала слѣдъ единъ промежутъкъ само отъ два дена. Влѣзохме най-напрѣдъ въ кѫщата на съсѣдката ни, която бѣ съ насъ. Тя бѣше надъ черквата прѣзъ три четире други кѫщи далечъ отъ нашата. Вратитѣ бѣха изпочупени, дворътъ натъпканъ съ слама, торъ и нечистотии, всички стаи разтворени, удимени, погрознѣли, покѫщнина досущъ ограбена, освѣнъ нѣкои непотрѣбни парцали, разкѫсани и разхвърлени. На дворътъ намѣрихме три сандъка съ патрони, забравени и оставени. Минахме въ черковния дворъ и черквата. Тамъ друга картина: иконитѣ изпочупени и изподраскани, всичко друго ограбено, купчини пепель, слама, торъ и нечистотии всѣкждѣ изъ нея и въ олтарътъ. Нощували бѣха вѫтрѣ въ черквата и хора и добитъци. Тя цѣла бѣ осквернена. Въ училището, домътъ на дѣдови попови, тоже сѫщото. Влѣзохме въ нашия дюкянъ, пакъ сѫщото. Намѣрихме само една опушена тенджера, въ която бѣха варили фасулъ съ зейтинъ, вмѣсто съ вода. У дома, въ кѫщи, още по-грозно: разкѫсани кожи отъ кози, печени недодрани, но подоветѣ клали огънь и кой знае какъ за чудо не изгорѣла кѫщата. Намѣ-

Изгледъ на Тополовския проходъ въ севернитѣ склонове на Родопитѣ, прѣзъ който проходъ е бѣгала Сюлиманъ пашовата войска въ освободителната война.

рихме и единъ сомунъ хлѣбъ, разчекнатъ на двѣ половини и помежду имъ втикнати човѣшки извержения. Връхъ на човѣшка вандалщина и гнусота, свойствена само на дивашки инстинктъ. Слѣдъ това минахме въ срѣщната махала, за да видимъ нѣкои отъ нашитѣ роднини живи ли сѫ. Прѣсѣкохме прѣзъ чаршията, тя пълна съ сганъ, отъ страни чауши и миляземи съ камшици въ рѫка просто подкарваха и упѫтваха пълзящата маса отъ аскеръ да не се спира, да не се отбива. Промушнахме се прѣзъ тоя отвратителенъ и страшенъ мравунякъ, който ни изгледваше кръвниши, и когато дойдохме прѣдъ кѫщата на покойния дѣдо попъ Кириякъ Бѣлковски, който тогава бѣ енорийски свещеникъ въ другата, Николаевската, часть отъ селото ни, видѣха ни отгорѣ, извикаха ни да споремъ и ни отвориха, та влѣзохме въ кѫщи.

— Какво дирите сега по улицитѣ, вие луди ли сте, та сте тръгнали така изъ аскерътъ, ни замъмрѣха съ единъ гласъ и уйчо попъ, и уйчина попадия, па и тѣхниятъ найголѣмъ синъ, Илия, който тогава бѣше главенъ учитель въ селото ни.

Обяснихме имъ всичко. Тѣ ни задържаха, нахраниха ни, па ни пуснаха, като пратиха зетя си Ивана да ни придружи и той за всѣка случайность до кѫщата на една отъ сеститѣ на майка ми. Стигнахме благополучно, но и тамъ нови мъмрения отъ една страна, и радость отъ друга, че и тѣ, и ние се виждаме живи и здрави. Въ недѣлята калеко ми прѣдрешенъ като турчинъ съ двама помаци ходилъ да ни търси у дома, но като не ни намѣрили и неможали да научатъ нищо за насъ, помислили ни за отвлѣчени и избити нѣкѫдѣ отъ аскера.

Надвечерь се върнахме въ Кокориво. Слѣдъ нашия докладъ, що сме намѣрили въ селото и домоветѣ ни, дѣдо попъ и баща ми се утѣшаваха единъ другъ, че поне останахме живи и здрави, та всичко друго какъ да е: стока и покѫщнина се спечелва.

Въпрѣки ограничението на грабежитѣ ние не побързахме да се връщаме въ селото си, защото все още не знаехме, какво би се случило по-нататъкъ, тъй като турската войска и бѣжанцитѣ продължаваха да минаватъ. Поне бѣхме сигурни, че въ Кокориво, при тия добри наши едноплѣменни съсѣди, които тъй ярко показаха, че *кръвьта вода не става,* ние се

чувствувахме сигурни много повече, отколкото въ селото си. Та и тоя животъ не бѣ чуждъ за насъ. Разлика въ тоя случай между българи и помаци голѣма нѣма, дори тя не се и усѣща всрѣдъ тая патриархална помашка срѣдà. Бѣхме като у дома си, но що ставаше вънъ отъ тоя малъкъ кръгъ, какъ течеха събитията и какъвъ щѣше да бѫде близкия и по-далечния тѣхенъ край, това само не можахме да знаемъ, а то бѣ, което ни гризѣше вѫтрѣшно. Но ние, дѣцата, бѣхме досущъ спокойни и като че ли нищо не е било съ насъ. Блажена дѣтска възрасть! Помакинитѣ всѣки день посѣщаваха майкитѣ ни и ги водѣха по госте въ домоветѣ си изъ малкото Кокориво, а бащитѣ ни цѣлъ день си имаха лафъ съ помацитѣ мѫже. Ние, дѣцата, пъкъ тъй се сдушихме съ помачетата, като че ли бѣхме наедно порасли съ тѣхъ. Съ малкия Сюлмановъ синъ, Салихъ, ходѣхме въ ближната гора да хранимъ козитѣ и овцетѣ съ борикова четуна и сушено дѫбово листе, сѣчехме пѫтемъ *бо̂ʼрс* (зелени напѫпени букови клонки) за мулетата, биехме птици съ *падалá* (лѫкове съ стрѣли) и играехме на орѣхи надъ мекия, сухъ и стѫпканъ кози торъ въ козарникътъ. А орѣхи и шушулки имахме въ изобилие. Често пѫти, унесени и увлѣчени въ безгрижнитѣ си дѣтски игри, забравяхме да наглеждаме и прибираме козитѣ, които като сѫщи дяволи се накичваха по плетищата и плодовититѣ дървета въ селскитѣ градинки. Въ такъвъ случай ни стресваше пискливия гласъ на хубавата Сюлманица, чието зорко око виждаше и втасваше да командува и вънъ отъ кѫщи.

— *Салихку бреᵃй-й-й, дано амѐрнеᵃш, синко! Скору козитеᵃ, бреᵃ кучлеʼʼтищеᵃ неᵃ еᵃдно!*

Прозвищата *кавуринъ, булашикъ* и др. под., каквито и днесъ ще чуете на всѣка стѫпка въ помашкитѣ села отсамъ въ севѣрнитѣ Родопски склонове, у насъ, у помацитѣ въ Ардиния басейнъ никога нѣма да се чуятъ.

Тъй неусѣтно измина нашето десеть дневно бѣгство, обърнато въ едно приятно гостуване въ миловидното, тихо и безгрижно Кокориво. На 14 януарий дойде калеко ми нарочно да ни обади, че минаването на аскеръ прѣсѣкнало, че трѣбва да се приберемъ въ селото си, защото кѫщитѣ ни стоели отворени, а тайно пошепна на бащитѣ ни, че днесъ-утрѣ ще пристигнатъ руситѣ. Наши *мекережии* (земени бѣха такива около 80 души мѫже само отъ Устово съ обозътъ на тур-

ската войска още прѣзъ августъ мѣсецъ и заведени въ Плѣвенската обсада) се върнали и разправили много радостни новини. На другия день се простихме съ добритѣ и гостолюбиви наши спасители Кокоривци и се завърнахме въ Устово. Прибрали се бѣха и всички други като насъ неволни изгнаници. Турски войници разпокжсано капѣха по нѣколцина, но изоставени сами на произвола на сждбата, безъ офицери, безъ обозъ, гладни, полуголи и повечето болни, ранени и недъгави. Тѣ бѣха петимни за парче хлѣбъ само, ала за друго зло да проявятъ не бѣха нито способни, нито пъкъ и да искахж, можеха, защото въ селото ни стоеха повече отъ тридесетина помаци да пазятъ, па и всѣки часъ приидваха и си отиваха други отъ ближнитѣ помашки села да се научатъ *москофа иде ли, бливо ли е.*

На седемнадесетия януарий, Андоновъ день, Сюлманъ пообикновеному бѣше докаралъ дърва. Той бѣше прибледнѣлъ отъ страхъ, горкиятъ, защото въ Влахово току-що пристигнали бѣженци му казали, черуситѣ днесъ утрѣ ще бждатъ и тукъ. Баща ми го успокояваше и му поржчаше други день да ни докара слама и жито за храна. Бѣше кждѣ *икиндия* (2 часа слѣдъ обѣдъ), въ селото бѣ тихо и спокойно, и тамамъ тѣ пиеха кафе и приказваха на огнището около огъньтъ въ кжщи, ето че се чуха нѣколко вистрела отъ пушка. Сюлманъ скочи треперящъ отъ страхъ и извика:

— *Дечо, валлахи, нуви е маскюфски аскер*, и излѣзохме всички на потонътъ.

Главниятъ пжть минава задъ рѣката срѣщу нашата махала, та отъ дома се вижда цѣлъ откритъ. Гледаме: четирма конника войника на едри коне, но съ голѣми черни шапки, прѣпускатъ конетѣ, като че хвърчатъ. Единъ отъ тѣхъ въ тичането си изново гръмна два пжти въ единъ изправенъ като статуя турски войникъ при жгълътъ на Шопската кжща, и статуята се търкулна подъ пжтя въ градината. Сюлманъ затрака зжбитѣ си отъ страхъ и цѣлъ почна да трепера, като че нѣкоя деветгодишна треска го залови мигновено.

— *Ами севанака, Дечо, какена да праве! Евънка дечинките ми, атидаха!*... несвързано заговори Сюлманъ и подскачаше цѣлъ отъ земята.

Конницитѣ литнаха като вихрушка, прѣсѣкоха селото безъ да се спратъ и отлѣтѣха задъ него по главния пжть нага-

тъкъ, като даваха вистрели тукъ-тамъ. Ние неможахме да се окопитимъ, що е това, наново ли иде турски аскеръ, или сж руски войници. Минаха се 20-на минути, че чухме грънови-тиятъ гласъ на Дели Костадина[1]):

— *Излѝзайте*ᵃ, *се́ле'не*ᵃ*-е*ᵃ *е*ᵃ*! до́йдаха на́шите*ᵃ *бра̀т'е*ᵃ, *нашите*ᵃ *бра̀т'е*ᵃ, *чуите*ᵃ *ли кумшие*ᵃ*-е*ᵃ*-е*ᵃ*!*

Въ това врѣме забиха и камбанитѣ на двѣтѣ черкви, и селото извънъ загъмже отъ хора, мжже, жени и дѣца. Отъ „Ушитѣ“ се подаде руската конница, която изпълни главната улица. Хората се кръстятъ, плачатъ отъ радость, поздравляватъ и се кланятъ на стройнитѣ казаци, които бавно пристжпятъ съ грамаднитѣ си коне, спъвани отъ навалицата. Това бѣше единъ отрядъ кавалерия аванъ-гардъ подъ водителството на генералъ Чернозубова. Той се отдѣлилъ отъ главния отрядъ слѣдъ прѣвземането на Пловдивъ и битката при Караачъ и оттамъ се втурналъ по главния пжть прѣзъ дивнитѣ Родопи да прѣслѣдва бѣгащата и пръсната като пилци Сюлманъ-пашова сганъ, но безъ водителя си Сюлмана, който съ половината си ордия избѣгалъ по другъ пжть прѣзъ Станимака, политѣ на Родопитѣ и отъ тамъ прѣзъ Кърджалийско. Слѣдъ Караачката битка въ политѣ на Родопитѣ при Пловдивъ турската войска вече никждѣ не посмѣя да направи и най-малко съпротивление.

Генералъ Чернозубовъ съ щаба си бѣ настаненъ на квартира въ домътъ на родолюбецътъ селски първенецъ и търговецъ Хаджи Иванъ, а казацитѣ бѣха настанени по кжщитѣ изъ селото. Намѣрилитѣ се помаци изъ селото скжсаха фесоветѣ си, захвърлиха оржжието си и гологлави изказаха своята покорность прѣдъ побѣдоноснитѣ освободители.

Радостьта бѣ неописуема. Миналото се забрави. Това бѣ пръвъ пжть отъ вѣкове, когато руски кракъ стжпваше въ Родопитѣ.

На другия день има̀ тържествена служба и молебенъ въ черквата св. Никола. Прѣзъ цѣлия день българи отъ другитѣ околни села пълнѣха селото да видятъ и поздравятъ скжпитѣ гости. Между тѣхъ почти и всички първенци помаци,

---

[1]) Дели Костадинъ бѣше нашъ съселенинъ съ исполински ръстъ, простъ човѣкъ, но екзалтиранъ патриотъ. Бѣше пазвантинъ въ чаршията, имаше необикновенъ мечешки гласъ, поради което служеше и за глашатай въ всички обществени случаи. Гласътъ му можеше да се чуе отъ 10 километра пжть и когато завикаше нѣщо, цѣлото село кънтѣше.

па заедно съ тѣхъ и гъркоманскитѣ отъ с. Долно-Райково. Нареди се и едно врѣменно управление съ сѣдалище въ Устово и съ членове най-прѣднитѣ и най-виднитѣ първенци българи и помаци. За запазване реда се устрои и полиция отъ българи, на които се даде оржжие и за отличие нашивки кръстове на ржкавитѣ. Това врѣменно управление въ центъра на Родопитѣ по заповѣдьта на генералъ Чернозубова прати хора изъ помашкитѣ села да успокоятъ населението да не напуща домоветѣ си, да си гледа спокойно своитѣ работи и за всѣка случка отъ нѣкои лоши хора да донасятъ въ Устово.

Българско управление и побѣдоносни руски войници въ срѣдището на Родопитѣ, та това бѣ никога небивало отъ най-далечно минало и нечувано явление! Читательтъ самъ може си прѣдстави, каква е била радостьта на това малко българско оазисче въ широкия Родопски лабиринтъ. Тѣзи малко дни на велика радость въ Родопитѣ сж паметни, такива ще бждатъ тѣ за винаги и за бждещитѣ вѣкове и ще крѣпятъ народния духъ и надежди и вѣрата на българина-робъ тамъ, който търпѣливо и днесъ носи тежкия яремъ и си шушне въ сърдцето: „Дѣто е стжпналъ руски братски кракъ, неможе да остане за винаги турско господство“.

На третия день скжпитѣ гости — освободители напуснаха Устово и Ардината долина и се упжтиха къмъ югъ, къмъ Бѣломорскитѣ брѣгове. Радостьта слѣдъ тѣхното заминаване трая за малко врѣме, когато жестоката сждба пакъ наложи своето си тегло и на тия хубави планини, оставени отъ коварната дипломация пакъ наново подъ гнетътъ на азиятецътъ, откжснати отъ свободнитѣ си братия.

Какво станà отъ тогава насамъ прѣзъ единъ периодъ отъ 30 години изъ тия дивни български планини, това ще бжде прѣдметъ за други пжть, а какво имъ готви безмилостната сждба за бждеще, това неможемъ да знаемъ.

Обаче и днесъ слѣдъ 30 години надеждата е крѣпка въ вѣрата на несвободния българинъ, който си шушне:

Дѣто е стжпилъ руски кракъ, неможе да се остави азиятецътъ да господарува.

Но кога ще бжде това . . . ?

Пловдивъ, 19 февруарий 1907 г.

Ст. Н. Шишковъ.

Самосѫдътъ въ Родопитѣ.

Обичайно-правни бѣлѣжки.

Народнитѣ правни обичаи влизатъ въ областьта на народоуката. Тѣ ни показватъ не само народния мирогледъ, какъ той е сложилъ правовитѣ отношения помежду отдѣлнитѣ членове на челядьта и общината, какъ той урежда и поддържа тия правови отношения, но ни даватъ и богатъ материялъ да вникнемъ, тъй да се каже, и въ нравствения обликъ на народа, кое явление въ живота той мисли за право и полезно, кое за криво и врѣдно, какъ култивира първото и какъ се старае да ограничи или прѣмахне второто. За жалость, тая область отъ народния битъ у насъ, българитѣ, най-малко е изслѣдвана и проучена. Пионеритѣ ѝ сѫ и до день днешенъ само нѣколко единици.

Още въ първитѣ години слѣдъ нашето освобождение се появиха нѣколцина добрѣ подготвени и съ въодушевение прѣдадени къмъ тоя стръкъ отъ народоуката работници (г. г. Матвѣевъ, Бобчевъ, Оджаковъ, Балджиевъ), които издадоха и специални програмни упѫтвания за събиране правни обичаи[1]), а въ 1893 год. и Министерството на народната просвѣта издаде и разпръсна свой подробенъ въпросникъ за сѫщата цѣль. Явиха се тукъ-тамъ и отдѣлни монографии изъ нашия периодиченъ печатъ, ала всичко това не само че далечъ не даде единъ закрѫгленъ, завършенъ, досъбранъ материалъ поне отъ по-голѣмата и по-достѫпна часть отъ българскитѣ земи, но като че ли и самата подъета идея неможа да намѣри съчувственици, а още по-малко работници. Единъ г. Бобчевъ остана послѣдователенъ и неуморенъ изслѣдвачъ на нашитѣ правни народни обичаи. Колкото имаме днесъ направено нѣщо въ тая посока, то най много, ако ли не и единствено се дължи г. Бобчеву.

Днесъ новитѣ условия на живота пи бързо влагатъ своето, измѣстятъ старото, което безслѣдно чезне, и въ недалечно бѫдеще ние ще изгубимъ почти всичко, което и нашиятъ народъ е можалъ да запази отъ своята самобитность и въ правово отношение като етническа единица.

Планинскитѣ поселения поради своята географска изолираность се явяватъ съ най-архаични остатъци въ своя битъ. Тамъ само новитѣ промѣни срѣщатъ по-голѣма естествена опора да наложатъ своето, новото, съврѣменното. Нашитѣ тукъ бѣлѣжки иматъ за цѣль да дадатъ материялъ за единъ такъвъ правовъ обичай въ Родопитѣ, който сѫществува и въ много други страни и народи, па който често пѫти се случва, макаръ и подъ друга, промѣнена форма, и въ най-културнитѣ страни.

Тоя правовъ обичай е тъй наричаниятъ народенъ *самосѫдъ*, който игнорира писанитѣ закони на модерната държава и модернитѣ правови отношения въ просвѣтенитѣ народи.

---

[1]) Вижъ сп. „Наука“, 1881—83 г. Пловдивъ.

Самосѫдътъ сѫществува днесъ въ цѣлостьта си изъ всички Родопски покраини, а особено у помацитѣ. Изгубилъ е той значението си само отсамъ границата, въ княжеството, но въ тая часть отъ Родопитѣ, що сѫ въ Турция, самосѫдътъ си е запазилъ своето гражданство и типичность тъй, както е билъ той и прѣди 50, 100 и повече години.

Единъ видъ въ три инстанции се явява народниятъ самосѫдъ въ Родопитѣ: челяденъ, роднински и общественъ — селски, въ който зема участие цѣлото население въ даденото село или селчинка. Послѣдниятъ запазва пълната своя автономность, едно че въ него никакво участие или давление не се допуща на друго село (напр. при роднински връзки или други подобни на обвиняемата или обвинителната страна) и друго, че въ него не влизатъ по изборъ или назначение лица, а може да участвува и упражни своето право всѣки членъ въ общината безъ разлика на полъ, па и на възрасть. При това той винаги е публиченъ. Често такъвъ самосѫдъ става и махаленски, безъ да взема участие цѣлото село, а само махаленитѣ, помежду които е прѣстѫпникътъ.

Виновници за самосѫдъ се привличатъ лъжцитѣ, крадцитѣ, блудствующитѣ (нарушителитѣ тъй или инъкъ на обществения моралъ), тѣзи, що лошо се отнасятъ съ родителитѣ си (биятъ ги, нагрубяватъ ги, не хранятъ ги и пр.), мошеницитѣ, фалшификаторитѣ, за неустойка въ своитѣ задължения и т. др.

Процедурата състои въ повикването и на самия виновникъ, изслушватъ се и неговитѣ обяснения и оправдания, както и тия на обвинителитѣ и пострадавшитѣ отъ него, и слѣдъ това самосѫдътъ се произнася. Всичко става лично и устно, нищо писано на книга или други подобни знаци нѣма.

Осѫждането и наказанието на виновника споредъ вината му бива морално, т. е. публично изобличаване, мъмрене, заплашване и наставления; материялно, което състои въ глобяване въ пари, или въ натура нѣщо (восъкъ и зейтинъ за черквата или джамията) направа даромъ нѣщо обществено (пѫть, чешма, мостъ, джамия, черква и др.); тѣлесно наказание, което състои отъ затворъ и бой, и най-послѣ е характерно послѣдното, най-тежкото наказание, което състои въ изгонването за винаги виновника отъ махалата или селото.

Челядниятъ сѫдъ, както и роднинскиятъ, не сѫ публични, т. е. тѣ ставатъ само или между челядьта, или между послѣдната и роднинитѣ, но безъ да знае или взема участие другъ външенъ човѣкъ отъ селото или махалата Синътъ или дъщерята се провинятъ въ нѣщо. Бащата и майката имъ ги мъмрятъ, съвѣтватъ, па често и съ бой наказватъ, но виновникътъ не се вразумява и продължава да върши по-нататъкъ дѣянието. Тогава пакъ го мъмрятъ, изобличаватъ, съвѣтватъ и заплашватъ съ участието на всичкитѣ си братя и сестри, женени или не. Родителитѣ на такъвъ го наказватъ и инъкъ, напр. не го зачитатъ за нищо, изгубватъ симпатиитѣ си къмъ него, лишаватъ го отъ дрехи, отъ разнитѣ домаш-

ни веселби, каратъ го на по-тежка и на по-изобличителна работа, не водятъ го по роднини и др. обичайни веселби и визити и т. др Но прѣстжпникътъ е непоправимъ, съ дѣянията си застрашава да засрами родителския си домъ прѣдъ обществото. Тогава се събиратъ и другитѣ имъ роднини (братовчеди, свекърви и др.) и общо го мъмрятъ и съвѣтватъ. Това е роднински самосждъ.

Най-послѣ едно лошо дѣяние е извършено, нанесена е врѣда или срамъ на цѣло село. Въ такъвъ случай въ празниченъ день слѣдъ отпускъ черква или слѣдъ излизане отъ джамията се разгласява дѣянието публично между всички тамъ. Призовава се виновникътъ, или се залавя, ако се крие той, и се довежда въ черковния или мечетския площадъ, събиратъ се и още жени и мжже отъ махалата или селото, и виновникътъ публично се разпитва, изслушва, установява се дѣянието и се наказва Въ тоя общественъ самосждъ първо мѣсто и рѣшающе значение иматъ мнѣнията на най-виднитѣ и най-почтенитѣ и стари хора. Родителитѣ и роднинитѣ на виновника или не присжтствуватъ никакъ, или и да присжтствуватъ, не смѣятъ да го защитятъ отъ срамъ, па често и тѣ сами прѣдлагатъ и искатъ наказанието му, за да се омиятъ отъ позора, който имъ се нанася отъ прѣстжпника.

Ако виновникътъ е кралъ нѣщо, то откраденото (овца, пчела, кокошка, дреха) се закача на шията му и се развежда публично изъ селото, осмива се, заплюва се и по тоя начинъ се излага на публиченъ позоръ. При това осжжда се да повърне открадкатото, или да заплати стойностьта му, опрѣдѣлятъ му и нѣкоя глоба за въ полза на черквата или джамията, или пъкъ друго обществено дѣло, а често пжти му даватъ и единъ хубавъ бой. Въ по-стари врѣмена блудницитѣ събличали голи, възсѣдали ги на голи магарета и ги разкарвали за показъ изъ селото. Слѣдъ едно такова позорно осжждане почти всѣки тъй наказанъ прѣстжпникъ е самъ забѣгвалъ въ чужди далечни земи и тамъ за винаги оставалъ да доживѣе, па е имало случай и да се самоубиватъ чрѣзъ отрова, обѣсване или друго подобно. Но такъвъ самосждъ на смъртно наказание не се помни да е осжждалъ и извършвалъ.

Никакво възнаграждение на отдѣлни лица въ самосжда не се е давало, дори не се е допущала и мисъль за такова.

На общественъ самосждъ най-много се подлагатъ крадцитѣ и блудствующитѣ. За такива дѣяния той е най безпощаденъ.

Единъ пжть наказанъ по такъвъ начинъ единъ прѣстжпникъ, не е имало случай нито самъ той, нито пъкъ родителитѣ му да сж търсили защита отъ държавнитѣ власти. Та и самото турско правителство е гледало, па и до днесъ гледа съ добро око на обществения самосждъ. Прѣдъ него колективната воля и желание на едно село, на едно общество и за такъвъ родъ дѣяния се почита.

Но е имало случаи, ако и по-рѣдко, когато едно дѣяние опозорява цѣлото село, вниса съблазънь между обществото. Въ такъвъ случай слѣдъ като прѣстжпникътъ е изтърпѣлъ всички наказания отъ

обществения самосѫдъ, най-накрая се изгонва отъ селото за винаги. Прѣзъ 1880 година пишущиятъ въ родното си село Устово бѣ зритель на слѣдниятъ характеренъ самосѫдъ—остракизъмъ. Квартируваше тогава въ ближното помашко селце Влахово нѣколко роти турска войска, която нощно врѣме патрулираше и изъ нашето село. Въ една отъ крайнитѣ махали живѣеше една прѣстарѣла мома, сиракъ безъ баща, безъ майка и безъ братъ и сестра. Кротка бѣше, работна и въ нищо непокварена мома, та нѣкакъ изглеждаше и глупавичка. Предѣше чужда хурка, работѣше съ надница, дѣто я повикваха, и тъй тя живѣеше единъ бѣденъ, мизеренъ, но честенъ животъ. Една нощь турски войници сполучватъ да влѣзатъ въ полусрутената ѝ кѫщица и я изнасилватъ, а слѣдъ това продължаватъ да отиватъ редовно нощно врѣме у нея за сѫщата цѣль. Тя се срамувала и необадила никому, но съсѣдитѣ ѝ я съгледватъ и установяватъ прѣстѫпностьта ѝ. Отъ начало тѣ я питали, заплашвали, мърмрѣли скришно, но тя упорито мълчела и отказвала. Най-послѣ се разгласява дѣянието ѝ изъ цѣло село. Единъ недѣленъ день се събиратъ женитѣ отъ цѣлата махала, изкарватъ я отъ кѫщи и съ бой и заплюване я довличатъ въ училището. Събиратъ се и мѫже и почти всички отъ махалата. Слѣдъ едно публично опозоряване я, биене и пр. тоя общественъ самосѫдъ рѣшава да я изгони отъ селото. Слѣдъ нѣколко деня отпущатъ една малка сума отъ черквата, събиратъ доброволни пожертвувания и отъ махалата, па ѝ прибиратъ всичката покѫщнина, натоварятъ я на кираджийски коне и я пращатъ отсамъ границата, дѣто въ едно българско село се намира единъ прѣстарѣлъ вдовецъ, който я зема за жена. По тоя начинъ и селото, и тя се избавиха отъ позоръ и съблазънь.

Въ Родопския самосѫдъ специално избирани жури-сѫдии нѣма. Всички сѫ такива, ала винаги става съ участието на свещеника или имамина, които се явяватъ като първи лица сѫдии-прѣдсѣдатели и тѣхното мнѣние може да се оспорява отъ всѣкиго, ала се зачита. Понятието за общественъ самосѫдъ въ народа е високо; той напълно удовлетворява колективната воля, желание и справедливость; прѣдъ него писанитѣ свѣтски закони се считатъ по-ниско стоещи, изложени на подкупъ,—субективенъ вкладъ на отдѣлната личность-сѫдия, съ една рѣчь вѣра у тѣхъ нѣма, тѣ не могатъ да задоволятъ общественитѣ искания и понятия за моралъ и правда. Въ помашкитѣ села и махалчинки изъ Родопитѣ рѣдко, много рѣдко ще срѣщнете случай, когато едно дѣяние, единъ споръ да се прѣнася въ установенитѣ отъ законитѣ сѫдилища. Има села, отъ които десятки години дѣло не е постѫпвало, и сто годишни старци незнаятъ вратитѣ на сѫдилището или лицето на сѫдията. Всички спорове и появили се дѣяния отъ наказуемъ характеръ и нарушаещи народния правовъ мирогледъ се рѣшаватъ въ тоя общественъ самосѫдъ. И за забѣлѣзване е не само високия нравственъ уровенъ въ Родопскитѣ поселения, но още и фактътъ, че много зли дѣяния, каквито другадѣ сѫ станали нѣщо обикновено, дори добили право на гражданство, въ Родопитѣ сѫ не понятни, незнайни.

Пловдивъ, 1908 г. февруарий. **Ст. Н. Шишковъ.**

Вѣсти изъ Родопитѣ и Одринско.

Тридесеть годишнината отъ С.-Стафанския договоръ

На 19 февруарий, 1908 година, се изпълниха тридесеть години отъ оня исторически актъ, извършенъ въ прѣдградието на Цариградъ, който актъ слѣдъ петь вѣковно робство руското побѣдоносно оржжие наложи на побѣдената Турция. Него день проблѣсна и се възстанови въ своитѣ естествени граници съ малки изключения цѣлокупностьта на едноврѣмешната Симеонова България. Тоя день слѣдъ една упорита и кървава война, въ която сложиха коститѣ си повече отъ двѣстѣ хиляди руски синове, въ която зе участие цѣлъ руски народъ на чело съ неговия великъ царь освободитель, се издигна на животъ единъ поробенъ народъ, захвърленъ и забравенъ, не културенъ, наистина, ала съ такава жизнена сила, която му даваше право за самостойно сжществуване, крѣпка вѣра за едно блѣскаво бждеще.

Тридесеть годишнината на С.-Стефанския договоръ се празднува тържествено въ свободна България, но въ това тържество мислено зе участие и цѣлокупния български народъ въ всички български земи. Тоя день всѣка година отъ тридесеть години насамъ, па и за въ бждеще, ще буди сладки надежди, ще сплотява българското племе въ единъ мощенъ великанъ, въ една гранитна неразрушаема отъ никакви стихии скала.

И за насъ, одринцитѣ и родопчанитѣ, макаръ че по силата на обстоятелствата тогава С.-Стефанския договоръ и да ни оставяше въ по-голѣмата си часть пакъ подъ стария гнетъ, тоя день е святъ за насъ, защото една могжща С.-Стефанска България имаше за насъ много по-голѣма гаранция, много по-голѣма сила да указва и издига своя мощенъ гласъ за останалитѣ си подъ чуждо иго братя, отколкото разрѣзаната и обезсилена въ Берлинъ България.

С.

Прѣслѣдванията надъ българитѣ въ Гюмюрджинския санджакъ.

Въ самата прочута по своитѣ богатства Бѣломорска равнина на югъ отъ Родопитѣ производителната сила, работната класа е българска. Българскатѣ население изъ широката вжтрѣшность на Родопитѣ надлъжъ и на ширъ намиратъ отъ вѣкове прѣхраната си въ тоя благодатенъ приморски край. Овчари, скотовъдци, кираджии, разни видове занаятчии, тютюневи работници, риболовци, па донѣкждѣ и дребни търговци както въ самата равнина, тъй и въ градоветѣ Кавала, Сарж-Шабанъ, Драма, Скеча, Гюмюрджине, Фере, Дедеагачъ сж изключително българи. Освѣнъ изъ Родопскитѣ покрайни, но и отъ цѣла източна Македония тукъ прииждватъ българи да търсятъ поминъкътъ си. Освѣнъ българскитѣ села въ източната половина на Бѣломорската равнина (Гюмюрджинско, Ферско и Дедеагачко), ний имаме отъ врѣме заселени българи и въ самитѣ градове Скеча, Гюмюрджине и Кавала, дѣ повече, дѣ по-малко. Въ градътъ Скеча пъкъ само работницитѣ въ тютюневитѣ маази въ извѣстно врѣме отъ годината достигатъ до 10 хиляди души, отъ които само $^1/_{20}$ отъ тѣхъ сж отъ друга народность. Всички други сж българи. Българитѣ на всѣкждѣ въ тоя край се отличаватъ и по своя миренъ и честенъ нравъ, и по своята трѣзвость, и поради това тѣ се обичатъ и отъ самитѣ тежки турски землевладѣлци и бееве търговци.

Тоя мощенъ по количество и трудоспособность български елементъ тукъ десетки години наредъ води упорита борба съ меншеството гърци, за да се ползува съ най-нищожнитѣ човѣшки права: да си има свои черкви и училища, но гръцкото лукавство, гръцкитѣ клевети и злато упорито не сж допущали.

Отъ двѣ-три години обаче насамъ гръцката злоба тамъ отъ изоставения отъ всѣкждѣ български елементъ надмина своя връхъ, за да сломи, да унищожи, да разсипе всичко българско. На чело на тая човѣшка изтрѣбителна гръцка война, за жалость, стои неговото гръцко духовенство. Въ Кавала, слѣдъ като се избиха десетки невинни българи абаджии посрѣдъ пладне и прѣдъ очитѣ на властитѣ, изгониха се до единъ всички други. И днесъ тамъ не само че българинъ не остана, но по никакъвъ начинъ не може и да влѣзе въ града. Риболовцитѣ въ далянитѣ тоже по единъ вандалски начинъ се изгониха. Въ градоветѣ Скеча и Гюмюрджине сжщо се изгониха хилядитѣ тютюневи работници. Гръцкиятъ комитетъ е заплашилъ и най-влиятелнитѣ турци-бееве да недопущатъ българинъ работникъ въ маазитѣ си. При едно такова заплашване единъ благороденъ бей въ Скеча самъ улавя гръцката шайка, състояща отъ петима главорѣзи гърци Критяни, и ги завежда при каймакама. Тамъ тѣ явно изповѣдали, че сж пратени отъ гръцкия владика, а една анкета отъ вилаетската власть и прѣдставительтъ на една чужда държава въ Одринъ установява това. Прѣзъ 1907 год. 28 други българи овчари, воденчари и работници, хора въ нищо неповинни, сж избити въ града Скеча и околностьта му.

Въ града Гюмюрджине отъ 20 години насамъ съ разрѣшение на турската власть има сѣдалището си български архиерейски намѣстникъ. Прѣзъ мѣсецъ май миналото лѣто гърцитѣ посрѣдствомъ измама навлизатъ въ домътъ, изгорятъ книжата и всичко друго въ българския параклисъ, и по чудо само намѣстникътъ спасява живота си. И тамъ заловенитѣ гърци-шайкаджии прѣдъ мютесарифа изповѣдатъ, че сж заставени да извършатъ злодѣянието отъ гръцкия владика.

Въ споменатитѣ градове явно току-речи сжществуватъ гръцки комитети. За терористи въ тѣхъ сж докарани типични гърци-главорѣзи изъ Мало-Азиятскитѣ градове, изъ Критъ и Атина. Тѣмъ се плаща мѣсечно 5 до 10 лири. Пари за тия комитети се събиратъ публично прѣдъ всички, въ черквитѣ всѣки праздниченъ день се пущатъ специални дискоси за тѣхъ, сжщото се прави и открито. Тъй напр. въ града Скеча всѣки петъченъ день изъ чаршията публично изъ дюкянитѣ и търговскитѣ кантори се поднася подобенъ дискосъ за доброволни пожертвования.

Напослѣдъкъ е турено око да се заставятъ да признаятъ патриаршията и двѣтѣ най-енергични и най-упорити въ борбата си близки на Скеча български села Гьброво и Ени-кьой. Гръцката чета, която е била приготвена да иде и тероризира тѣзи български селца, по една случайность е била открита и заловена отъ властьта заедно съ своето оржжие и припаси. Около 30 други андарти сж арестувани, ала владиката и влиятелнитѣ богаташи гърци сж се запрѣтнали да ги освободятъ. И сигурно ще сполучатъ, защото и турската власть желае това. Ней сж нуждни съюзници да обезбългари своитѣ земи, а такива отъ петь вѣка насамъ по-вѣрни отъ гърцитѣ нѣма.

На Скечанския гръцки владика напослѣдъкъ е разрѣшено идещето лѣто да направи обиколка и изъ българскитѣ села въ Ахж-Челебийско, каквато бѣше му забранена отъ 15 години насамъ, едно защото тамъ *елиногласни* нѣма, и друго че българското население половинъ вѣкъ води нечувана борба, додѣто и самото турско правителство въпрѣки скритото си желание се принуди да отстжпи и недопуща гръцки владика да дразни и му прѣдизвикна нови главоболия въ една чисто българска страна.

Такова е грозното положение днесъ на забравения и изоставенъ отъ всички и всѣкждѣ българинъ и въ тоя скритъ и незнаенъ български край.

С.

Книжовни вѣсти и оцѣнки.

Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, издава Българското Книжовно Дружество. Книга XXII и XXIII, нова редица книга четвърта и пета. София, Държавна печатница 1906—1907 г.

И тая двойна книга на сборника съдържа богатъ и разнообразенъ материалъ. Тоя пѫтъ тя е раздѣлена на три дѣла, отдѣлно отпечатани, но съставляющи единъ двоенъ томъ, XXII и XXIII. Въ първия дѣлъ — Историкофилологиченъ — първа по рода си е студията на професоръ Юринича за недавно починалия хърватски патриотъ, владика Иосифъ Щросмайеръ, неговиятъ животъ и дѣла. Г-нъ Юриничъ е посвѣтилъ особенъ дѣлъ въ хубавата си работа и за връзкитѣ, симпатиитѣ и дѣлата на великия славянинъ, що е ималъ и къмъ насъ, българитѣ, прѣди и послѣ освобождението, слѣдъ като е приложилъ по тия връзки и по-важнитѣ писма на Щросмайера отъ обширната му кореспонденция.—Директорътъ на Пловдивската библиотека г. Б. Дяковичъ описва Тракийската гробница при Пловдивъ, акрополътъ на древния градъ и находкитѣ имъ и изказва мнѣние, че намѣренитѣ прѣдмети сѫ тракийски отъ епохата около Рождество Христово.

Цѣнни сѫ за нашето неотколѣшно минало подъ турското робство и събранитѣ и прѣведени отъ г. Д. Ихчиева турски държавни документи за кърджалиитѣ, които сѫ разорявали цѣлата Тракия, Родопитѣ чакъ до Бѣломорскитѣ брѣгове, и които сѫ създавали голѣми неприятности на централната турска власть, отдавна станала негодна да защищава собственитѣ си владѣния отъ разрушителнитѣ и вътрѣшни полудиви елементи. — Цѣнни народоучни приноси сѫ и обичаитѣ, повѣрията и гатанкитѣ у банатскитѣ българи отъ г. Г. Палашевъ, тайниятъ терзийски езикъ изъ Дебърско отъ г Н. Арнаудова и народнитѣ умотворения (обичаи, пѣсни и гатанки) изъ Трѣвненско, Трънско, Сливенско, Врачанско и др.

Въ втория дѣлъ—Държавни науки — отъ особена важность е обширната студия на г. С. С. Бобчевъ за българската челядна задруга въ сегашно и минало врѣме. Това е единъ наученъ, закрѫгленъ трудъ на неуморния събирачъ и коментаторъ на правнитѣ народни обичаи у насъ. Въ тая си студия г. Бобчевъ изчерпателно е изучилъ и всестранно разглежда задругата въ всички славянски страни въ минало и сегашно врѣме и то не само отъ строго правово гледище, но и отъ историческо-битово и социално икономическо. На края е приложенъ и подробенъ показалецъ на литературата по въпроса не само въ славянскитѣ народи, но изобщо и въ всички европейски страни.

У насъ задругата и още се срѣща въ западна България и Македония, а на окончателно почти угасване е тя въ Тракия, въ това число уважаемиятъ авторъ числи и Родопитѣ. За послѣднитѣ г. Бобчевъ не е правъ, и има основание да мисли така, защото и

вероитово отношение тѣзи планини не сѫ изучени, не сѫ извѣстни не само на вънщния свѣтъ, но и сами ний не ги познаваме. Наистина, въ българскитѣ поселения току-речи задругата е вече голѣма рѣдкость днесъ, па и дѣто се срѣщне случай, то е въ малъкъ, нѣкакъ прѣоформенъ видъ, нагоденъ по новитѣ икономически условия, при това и не дълготраенъ и току-речи изгубилъ своитѣ традиции. У помацитѣ обаче, извѣстни по архаичностьта въ своя животъ, задругата сѫществува въ своята пълна цѣлость. Съзирва се и у тѣхъ изгубването й, ала само въ помашкитѣ села отсамъ границата, въ България, и то въ близкитѣ при българитѣ и градоветѣ села. Задъ границата прочее, въ далечнитѣ и задънени многобройни помашки поселения, задругата вирѣе и се пази и почита високо. Пишущиятъ самъ лично познава нѣколко такива. Вь с. Устово тримата братия Райчо, Вълчо и Бечо Кукудеви сѫ вече 60—70 годишни старци. Тѣ иматъ по нѣколко сина женени и ергени. Живѣятъ сѣмействата имъ въ шесть дома — кѫщи. Имоти, търговия, добитъкъ, всичко имъ е едно, касиерътъ е найстариятъ. Райчо. Работата на всѣки мѫжъ е отдѣлена; едни сѫ по търговия изъ Драмско съ бакъръ. други събиратъ и продаватъ кожи, трети съ воловетѣ и конетѣ работятъ нивитѣ и прибиратъ произведенията, четвърти стоятъ на главния имъ дюкянъ въ селото, и върховниятъ глава, който държи и касата, е Райчо Това е единствениятъ въ Устово отъ 500 сѣмейства примѣръ на сговоренъ, задруженъ животъ. Тая фамилия, задруга, състояща повече отъ 30 живи члена, малки и голѣми, се сочи за примѣръ и почита отъ всички.

Въ селото Тозъ-бурунъ помашкото сѣмейство, извѣстно по богатството и влиянието си въ цѣлата кааза, Агушовци сѫ тоже задруга. И тѣ сѫ трима братия съ женени синове, па иматъ и женени внуци. Единиятъ отъ тѣхъ отъ 25 години насамъ е и мюхтия въ Ахѫ-челебийската кааза. Кѫщата имъ е цѣла казарма отъ десетки стаи за живѣене, маази за складове на стоки, обори, плѣвни и пр. Тѣ иматъ голѣми пространства пасбища, работна земя, гори и бичкии. Стопани сѫ и на десетина хиляди овце и 5—6 стотинъ глави рогатъ добитъкъ. Въртятъ и търговия съ вълна, ярина, масло и сирене, аби, дървенъ материялъ и др. Всичко това имъ е общо, никой свое нѣщо отдѣлно нѣма, освѣнъ стаята за спане. Мюхтията е върховниятъ господарь, домакинътъ на задругата, у него е и кисията, и безъ неговото знание нищо не се върши отъ другитѣ. Всѣкиму и у тѣхъ е опрѣдѣлена работата: едни сѫ съ овцетѣ, други съ рогатия добитъкъ, трети надъ работницитѣ по нивитѣ, четвърти по бичкиитѣ, пети абаджийството и изобщо търговията и т. н. На тѣхната трапеза заедно съ работници и овчари, ратаи и слугини сѣдатъ повече отъ 150 души, а самитѣ членове на задругата минаватъ числото 30 души малки и голѣми.

Отсамъ въ Рупчосъ прѣди да се изселятъ помацитѣ отъ с. Орѣхово (1893 г.) се е сочила за примѣръ на сговоренъ, задру-

женъ животъ помашкото сѣмейство на Хаджи Османъ Чолаковъ, който е ималъ женени синове и женени внуци, всички на едно. Всичкитѣ членове отъ това домакинство сѫ възлизали на 26 души, които сѣдали на една трапеза, и всичкиятъ имъ имотъ е билъ общъ подъ домакинството на старецътъ хаджия.

Такива задружни челяди у помацитѣ могатъ се наброи стотини. За забѣлѣзване е, че у тѣхъ стремежъ за дѣлба, индивидуаленъ животъ нѣма, както е у българитѣ. Напротивъ стремежътъ за е голѣмъ. Една отъ главнитѣ причини да вирѣе и крѣпне задружностьта у помацитѣ е бракътъ. Бащата и майката всѣкога гледатъ синоветѣ си да оженятъ за сестри снахи, които да могатъ да поддържатъ задружностьта и не създаватъ причини за раздори и дѣлба. Правовитѣ отношения, редътъ и работата и въ помашкитѣ задруги сѫ идентични съ старата славѣнска задруга; традицитѣ сѫ старинни, и обичаитѣ строго се пазятъ и почитатъ. Когато единъ день се проучи основно социялниятъ и икономическиятъ битъ на Родопскитѣ помаци, тогава ще може само да изтъкне на яве и запазената задруга съ всичкитѣ ѝ обичайно-правни положения у тѣхъ.—Цѣненъ е и приноса на г. Д. Мирчевъ за бита на българитѣ въ Македония.

Третиятъ дѣлъ отъ Сборника е природоученъ. Той изобилва съ нови приноси за флората и фауната на нѣкои български покраини. Най на края г. Е. Спространовъ ни поднася хубавъ приносъ изъ народнитѣ лѣковници, область въ нашата битова култура много богата, но слабо засегвана до сега.

С.

Извѣстія отдѣленія рускаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. 1907 г. т. XII-го, кн. 2-я. С. Петербургъ.

Не отдавна единъ нашъ съотечественикъ, живущъ не въ България, пишеше, че ний, българитѣ, слабо, почти никакъ не се интересуваме да знаемъ, какъвъ е живота на тия български поселения, що сѫдбата ги е тласнала далечъ отъ своята родина. Такива упрѣци сѫ се чували и отъ чужденци хора на народоуката. И тия упрѣци, колкото горчиви и да сѫ, не сѫ досущъ неправи. Ние сме апатиченъ народъ, щомъ е реда да опознаемъ сами себе си у дома, а колко повече нѣкакъвъ интересъ будятъ намъ бита и положението на тия българи, що имаме отъ минали врѣмена заселени въ Ромѫния, Австрия и Русия. Едни унесени въ вихърътъ на вѫтрѣшнитѣ партийни ежби, други прѣдадени къмъ обезпечение на материялнитѣ си вигоди и желания, а трети пъкъ всецѣло погълнати да присаждатъ нови учения, у насъ малцина, твърдѣ малцина сѫ, които милѣятъ за изучване и опознаване това, що сме ние като народъ, какво ни сѫ оставили вѣковетѣ. Нашитѣ срѣдни учебни заведения броятъ стотини млади сили, съ висше образование по разнитѣ клонове на науката, но колцина сѫ отъ тѣхъ, които въ свободното си врѣме да надникнатъ изъ наши-

тѣ китни гори и полета, за да видятъ що има българската природа, колцина сѫ да се спратъ въ нашата селска самобитна срѣда и да чуятъ и изучатъ, какво свое, битово, типично е запазила тя въ своя животъ, своитѣ обичаи, своя езикъ и свой мирогледъ.

Тѣзи мисли неволно ни минаха прѣзъ умъ, когато прочетохме хубавата студия въ горната книга на „Извѣстията" на руската И. Академия на наукитѣ отъ руския гимназиаленъ учитель г. А. Ѳ. Музиченко подъ насловъ *Исторія поселенія и фонетическія особенности говора крымскихъ болгаръ*. Студията си г. Музиченко е посветилъ въ паметь на покойния нашъ ученъ сънотечественикъ и дългогодишенъ професоръ въ Харковския университетъ, г. Маринъ Дриновъ, който приживѣ е упѫтилъ и насърдчилъ автора.

За българскитѣ поселения въ Кримъ г. Музиченко е писалъ и по-рано още като студентъ въ „Записки Имп. Харковскаго университета" 1902 г. и още въ нѣкои отъ виднитѣ руски журнали и издания. г. Музиченко самъ лично е спохождалъ нѣкои села отъ Кримскитѣ българи, и горната му работа прѣдимно има за цѣль да запознае ученитѣ лингвисти, филолози и етнографи съ особеноститѣ на говора имъ. Почтенниятъ авторъ не напрѣдъ разглежда историческия въпросъ кога, какъ и отдѣ сѫ прѣселени тия българи. Той доказва, че тѣхното прѣселване въ Русия е станало въ 1804 година и е било прѣдизвикано отъ свирѣпоститѣ на върлуващитѣ въ втората половина отъ 18 столѣтие въ Турция кърджалии и делибашии, прѣдъ които султанската власть е била безсилна да запази живота и имота на своитѣ мирни поданици. Г. Музиченко доказва още, че колонията Кишлау, която той описва, е отъ прѣселници българи изъ Малко-Търновско, прѣдимно отъ селата Гранатиково и Стоилово, въ сегашния севѣроизточенъ край на Одринския вилаетъ. Споменатитѣ села и днесъ сѫществуватъ съ сѫщитѣ имена въ М. Търновската кааза въ източнитѣ склонове на Странджа планина. (¹)

Втората половина отъ споменатата научна работа на почтения русинъ учитель специално разглежда народния говоръ на Кишласкитѣ българи-колонисти. Отъ особноститѣ, що се сръщатъ въ труда на г. Музиченко, по фонетиката, морфологията, синтаксата и акцента на Кишлаския говоръ, излиза въ по-голѣмата си частъ типиченъ Родопски говоръ. За любопитство на интересуващия се читатель прѣвеждаме слѣднитѣ по-характерни думи и изрази, що сѫ посочени въ споменатата студия: *адин* (Ах. чел.) (²), *едно* (пом.)

---

¹) Вижъ Дановата карта "Кн. Българияя", картата на Фонъ-деръ Голцъ паша и ст. "Матер. за изучване Одр. вилеять" отъ г. Т. Карайовевъ, XIX т. М. Сб. Споредъ г. Карайовева Гранатиково брой 300 к. бълг. пр. екзархисти, а Стоилово 120 к.

²) Съкращенията въ скобитѣ сѫ:

Ах. чел. — Ахъ челебийско,
Руп. — Рупчоско,
Пом. — Помашко,
Дов. хис. — Доваиъ хисарско, (Гюмюрджинско)
Вач. — Вачково (Рупчоско)

дванаде^{а}сте^{а} (Ах. чел.), *те^{а} пода* (Дов. хис.), *б'ал*, *в'ара*, *п'асак*, *св'ат*, *с'анка*, *м'асту*, *стр'ала*, *бр'ак. сану*, *др'ан*, *л'ап*, *убл'акаса*, *сн'ак*, *мл'аку* и др. (Руп.), *голап*, *желад'*, *рачица*, *пат'ова*, *гнус ма е^{а}*, *ракавница*, *порачe^{а}й*, *брате^{а}*, *е^{а} гу пeстe^{а}*, *іувнубил*, *дунка* (Ах. чел.) той *шт'укна* (Дов. хис.), *царну*, *три пате^{а}*, *лакaта*, *гарлу* (Бачк.), *биул*, *варта*, *осак*, *тенак*, *длег* (Дов. хис·), *гровг'е^{а}*. *госк'е^{а}*, *лиск'е^{а}* (Шир. лѫшко), *сиу*, *отруите^{а}*, *тугъ а* (Дов. хис.), *фчера*, *уфче^{а}р*, *фтора* (общо Родопско), *ут синаток му*, *е^{а}нате^{а}ма Ш'ушманаток*, *майчин'е^{а}м градината* (Ах. чел.) и мн. други подобни.

Трудътъ на г. Музиченко има за цѣль прѣдимно да запознае руския ученъ свѣтъ съ тоя български говоръ, затова и неговитѣ сравнения сѫ възъ основа на руския езикъ, но при все това той дава вѣрна картина на всичкитѣ му особици за звуковитѣ нюанси на гласнитѣ и съгласнитѣ, омекченията имъ, вмѣтането, прѣмѣтането и изчезването на нѣкои отъ тѣхъ въ извѣстни думи, влияние на ударението, формитѣ на падежи и лични окончания и т. др. Изобщо трудътъ на г. Музиченко е цѣненъ приносъ не само къмъ българската диалектология, но изобщо и за славѣнското езикознание, а още по-цѣненъ той щѣше да бѫде, ако бѣше придруженъ и съ цѣлни говорни примѣра, като пѣсни, приказки и др. т.

Одринско и въ езиково отношение не познаваме. Ние можахме да го *революционираме*, ама да го изучимъ прѣдварително като нераздѣлна часть отъ цѣлното българско отечество, да видимъ що имаме тамъ и що сме, това не сторихме. Сигурно за това чакаме пакъ чужденцитѣ да сторятъ.

С.

Вера, начин живота и заниманье у цигана Краљевине Србије од Д-ра Тих. Джорджевича. Напосе штампано из књиге XXVII годишњице Никола Чупича. Београд, 1908 г. стр. 36.

Извѣстниятъ и твърдѣ работливъ сръбски етнографъ, редакторъ-издател на неотколѣшното сръбско списание *Вук Караджич*, г. Д-ръ Тих. Р. Джорджевичъ, тѣзи дни е издалъ горната малка книжка, която има за цѣль да прѣдстави религиозния култъ, начинътъ на живота и занятията па циганското племе, живуще изъ Сръбслото кралство. По-рано отъ г. Джорджевича има и други монографии, публикувани въ сръбски и нѣмски журнали за циганитѣ, тѣхнитѣ обичаи, езикъ, физически и душевни особици и др. т., и всички тия негови трудове вкупомъ закрѫглявать изчерпателно опознаването на това разпръснато изъ цѣлия Балкански полуостровъ кучующе племе, което е запазило изцѣло своята самобитность въ всичко, лесно приспособявано къмъ всѣка страна, всѣки народъ, помежду които живѣе, безъ да сѫ можле вѣковетѣ да измѣнятъ въ нѣщо неговата типичность.

Въ първия си дѣлъ вѣщиятъ издирвачъ разглeдва вѣрата, култътъ у циганитѣ. Той привежда мнѣнието на самитѣ цигани, които въ тоя случай за себе си казватъ, че *въ свѣта има седем-*

десеть и седемь вѣри и половина, отъ тѣхъ циганитѣ сж послѣдната, т. е. половина вѣра. И г. Джорджевичъ подкрѣпя своитѣ изслѣдвания съ мнѣнието и на мнозина други писатели, че циганитѣ своя собствена вѣра нѣматъ; у тѣхъ не е вкоренена никаква вѣра, както у други народи. Циганинътъ въ мохамеданско село е мохамеданинъ, посѣщава джамията, пази рамазана, празднува байремъ и външно изпълнява мохамеданскитѣ обряди. Попадне ли въ християнско село, той е християнинъ, дори и на дѣцата си дава християнски имена. При все това има отъ тѣхъ и такива, които по-рѣзко сж присъединени къмъ нѣкоя вѣра и си оставатъ такива при всички случаи. У насъ, въ България, има цигани, които си сж мохамедани, или християни по вѣра, та и народътъ ги титулува турци-цигани и български цигани (понятието за вѣра е идентично съ народностьта)

Вториятъ дѣлъ разгледва начинътъ на живота у циганитѣ. И тукъ ний срѣщаме сжщитѣ племенни названия, каквито и у насъ: *курбѐтеª, чѐргаджиеª, катунàреª*, само имената *лѝнгуреª* и *агу̀птеª* г. Джорджевичъ не споменва. Вѣроятно, тѣ не сж извѣстни въ Сърбия. Авторътъ изтъква и типичностьта на циганския живот: вѣчни скиталци отъ едно мѣсто на друго, мръсни и мизерни, страстни пушачи на тютюнъ, привикнали къмъ дребни кражби, издържливи до басновословность и др. п.

Книжката на г. Джорджевича се завършва съ трети дѣлъ— занятията у циганитѣ—който е и по-голѣмъ отъ първитѣ два. Тукъ авторътъ описва характернитѣ у циганския поминъкъ занаяти: ковачи, калайджии, коритари, свирачи, вретенари и много др. т., а у женитѣ гадателството, баячеството, митичното лѣкуване, просията и пр.

Като чете човѣкъ трудътъ на неуморниятъ сръбски етнографъ, струва му се, че се намира между нашитѣ цигани, — тъй идентиченъ е живота на сръбскитѣ цигани съ нашитѣ.

С.

Съкратени протоколи отъ засѣданията на редовната сесия на Пловдивската Търговско-Индустриялна Камара. Отъ 10—18 декемврий включително, 1907 г.

Търговско-индустриялнитѣ камари, макаръ и не твърдѣ отколѣшенъ институтъ, безспорно доказаха своята полза и значение за икономическия развой на страната. Конституирани отъ самата търговско индустриална класа у насъ, тѣ се явяватъ най-вѣрния и най-компетентния факторъ въ закрѣпване индустрията и правилното разширяване търговията въ своитѣ райони, наспоредъ тѣхнитѣ условия.

Имаме на ржцѣ съкратенитѣ протоколи на Пловдивската Търговско-Индустриялна камара отъ редовната й сесия въ края на изминалата се 1907 година. По тѣхъ може най добрѣ да се сжди за нейната дѣятелность, що е развила и направила тя за изтеклата

година. И наистина, въ своя активъ, и като съвѣтникъ-ходатай прѣдъ респективната централна власть, и като самостоенъ факторъ въ кржгътъ на нейнитѣ слаби материални срѣдства, тя е направила дори повече, отколкото ѝ сж допущали условията.

Не наша е компетентность да разгледваме подробно всичката дѣйность на Пловдивскатата камара, въ чийто районъ влиза цѣлата Южна България (отъ началото на т. г. е образувана втора—Бургаска—съ сѣдалище града Бургасъ). Обаче нека ни бжде позволено да кажемъ, че за планинскитѣ поселения най-малко е проявила работа. Това се съгледва и въ работитѣ на другитѣ у насъ търговски камари. Причината до нѣкждѣ е лесно обяснима, като се знае прѣдъ видъ обстоятелството, че отъ тѣзи мѣста липсватъ не само дѣйств. членове на камарата, но и дописни такива. Па и саматата камара до сега не се е сѣтила да прати нѣкое вѣщо лице да обходи тия планински поселения на самото мѣсто, да проучи тѣхнитѣ икономически условия и тогава да знае, що би трѣбвало тя да направи за тѣхния тъй мизеренъ и примитивенъ животъ и производителность. Тъй напр. въ протоколитѣ никждѣ не намѣрихме мѣродавното мнѣние на камарата по свързване нашия търговски договоръ съ Турция за дребния добитъкъ (овцевъдството) отъ погранична въ Родопитѣ села. А овцевъдството е крупниятъ факторъ на Родопския поминъкъ. Камарата сигурно това не е направила, защото не е познавала основно въпроса. И какво излиза отъ тоя договоръ: овцевъдцитѣ се освобождаватъ отъ двоенъ бегликъ, т. е. ще плащатъ само единъ, тукъ у насъ, или въ Турция, ако добитъцитѣ имъ не прѣкаратъ повече отъ 6 мѣсеци въ Турция. За овцевъдцитѣ отъ Турция това е износно, защото тѣхнитѣ добитъци идватъ на лѣтна паша отсамъ прѣзъ мѣсецъ май, а най-забавно ги повръщатъ на зимовище въ Бѣломорската равнина прѣзъ септемврий, т. е. петь мѣсеци прѣстояватъ у насъ. Обратното пъкъ е, че нашитѣ овцевъдци трѣбва да закаратъ своитѣ добитъци на зимовище въ Турция прѣзъ септемрий, а ще ги върнатъ прѣзъ май (по-рано не могатъ), значи ще бждатъ осемь мѣсеци тамъ, слѣдов. споредъ договора немогатъ да иматъ никакви облекчения, а ще платятъ бегликъ и въ Турция, а той е тамъ повече отъ два пжти по-голѣмъ отъ нашия (6 гроша златни на овца и още нѣщо връхнина). И ето какво се случи тая година, която бѣ тъй лоша за фуражъ: за да се избавятъ отъ турския бегликъ, нѣкои овцевъдци закарали добитъцитѣ си въ края на ноемврий и декемврий, т. е. въ срѣдъ зима, и дългия пжть прѣзъ планинитѣ, догдѣ слѣзатъ въ Бѣломорската равнина въ студъ и снѣгъ, е повредилъ овцетѣ и както се слуша, половината отъ приплода на ягнепето е изгубенъ вече, независимо и повредѣнитѣ — изяловенитѣ — по пжтя си овце.

И по тоя въпросъ отъ десеть години насамъ е писано и подробно разяснено всичко въ печата, обясненъ е той отъ самитѣ планински поселения и въ финансовото министерство, Народното Събрание и нашето агенство въ Цариградъ.

Друго. Камарата прѣди нѣколко години отвори курсъ по зидарското дърводѣлие въ с. Хвойна и кой знае защо миналата година го закрива, когато по-рано трѣбваше да се проучи въпроса и мѣстото, дѣ е най-сгодно за такъвъ, или пъкъ да прѣнесе същия и въ друго село, напр. Широка-лъка, дѣто повечето отъ половината му жители сѫ зидари и дърводѣлци, когато Хвойненци изключително сѫ дребни земледѣлци и кираджии. Но по тѣзи работи други пѫть.

Ний мислимъ и сме твърдо убѣдени, че на нашитѣ планински поселения би могло да се създаде поминъкъ не само съ свойствени тѣмъ и сѫществующи стари занаяти, но и съ нѣкои нови, съврѣменни. Прѣдприемчивость и похвать у тѣхъ не липсватъ, но нѣма какво да се стори за тѣхъ, когато тѣ сѫ париитѣ у насъ; търсятъ се тѣ само отъ бирника и депутата за избора, а по-нататъкъ Господь да имъ е на помощь.

С.

Малки вѣсти.

по

фолклора и славистиката изъ славѣнскитѣ страни.

Српске народне игре од Д-ра Тих. Р. Джорджевича. Из IX книге Етнографског Зборника Српске Кральевске-Академиjе.

Описватъ се разнитѣ видове народни игри у сърбитѣ, значението имъ въ народния животъ и се дава подробенъ въпросникъ, какъ да се изучватъ и записватъ тѣ.

Замѣтки о рукописахъ, хранящихся въ Болгарской митрополіи г. Скопья, съ приложеніемъ службы Константину философу по средне-болгарскому списку XIII вѣка. Отъ К. Ѳ. Радченко, 1907 г. Отдѣленъ отпечатъкъ отъ XII т. (1907 г.) кн. 3 изъ „Извѣстія Отдѣленія рускаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ“.

Професоръ Радченко прѣзъ 1899 год. лично е билъ въ Скопе, дѣто е забѣлѣзалъ между другитѣ и споменатия рѫкописъ въ Българската митрополия тамъ. Слѣдъ като прави едно кратко описание на него, въ края на труда си прѣвежда изцѣло и службата на Константина Философа.

Въ кн. 8 отъ т. г. на сп. **Българска сбирка** сѫ помѣстени описанието на *Нумизматичната сбирка на В. Аврамовъ* въ София, която съдържала рѣдки екземпляри старинни монети, а г. Ан. Д. Чилингировъ дава бѣлѣжки отъ историческа важность, намѣрени и извлѣчени „*Изъ единъ апостолъ*“.

Въ № 4 (1907 г.) на **„Рускій филологический вѣстникъ“** въ Варшава г. П. А. Заболотскій е започналъ интереснитѣ си *„Очерки русскаго вліянія въ славянскихъ литературахъ новаго врѣмени“*.

Въ кн. 4, т. XIX (907) на **Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“** между другия отборъ материалъ важни за народоуката сж народнитѣ вѣрвания, събрани и записани отъ г. Томо Драгичевичъ. Сжщо и г. Людевитъ Куба още продължава своята сбирка отъ пѣсни и напѣви изъ Босна и Херцеговина.

Narodopisny Vêstnik ceskoslovansky (Етнографически чешкославѣнски) бр. 1 год. III, 1908 г., съдържа: *„Чепцитѣ въ Гумполецкия край“* отъ Иос. Копачъ. Студийката е придружена и отъ хубави снимки на народна орнаментика и булкинска прѣмѣна. — *„Горжички, къмъ народната медицина“* отъ Винц. Вавра. — Литература Етнографски дреболии и извѣстия изъ етнографскитѣ дружества и музеи. Приложение отъ Иос. Кубинъ: *„Чешки приказки изъ Кладския край.“*

Чтенія въ Имп. Обществѣ Истории и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ, кн. IV — 223, 1907 год. между другитѣ материали съдържа и *„Справочный словарь о рускихъ писателяхъ и ученыхъ, умершихъ въ XVIII и XIX столѣтіяхъ и списокъ рускихъ книгъ съ 1725 по 1825 г.“* отъ Григорій Геннади, и „Духовнія стихи, записанныя въ Тульской губерніи въ іюлѣ 1845 г. Павломъ Смирновимъ“ съ прѣдговоръ отъ дѣйствит. членъ М. Н. Сперански.

Лѣтопись Историко-филологическаго Общества при Императорскомъ Новороссійскомъ Университетѣ, XIV, Одесса, 1907 г., съдържа: *„Отчетъ о дѣятельности Общества за 1904 — 1905 ак. году* и *Письма къ академику Петру Спиридоновичу Билярскому, хранящіяся въ Импер. Новороссійскомъ Университетѣ“* отъ професоръ В. М. Истринъ. Тѣзи писма отъ кореспонденцията на починалия въ 1867 г. руски академикъ славистъ Билярски сж отъ разни по онова врѣме учени руски книжовници и обществено-литературни дѣятели, съ които той е ималъ сношение. Тѣ иматъ историческо и педагогическо значение за подъемътъ на руската учена мисъль и славяновѣдението въ онова врѣме — 40 – 67-тѣ години отъ миналото столѣтие. Помѣстени сж и нѣколко писма до Билярски отъ двама тогавашни българи; едно отъ монаха Натанаилъ Стояновъ Зографски и четире отъ Захарий П. Княжески, които не сж безъ интересъ и за историята на нашето възраждание.

Випускъ IV—1907 г. на **„Живая Старина“** има слѣдното съдържание: *„Канунъ по Сибирскимъ селеніямъ“* отъ А. А. Макаренко. *„Среди нищей братьи,“* В. В. Данилова. *„Очерки Бѣлоруссіи,*

III ловля вьюновъ, IV талака“ отъ Д. К. Сержпутовскаго. „*Туркменскій поетъ-босякъ Кöоръ-Молла и его пѣсня о рускихъ*“ отъ А. С-ча. „*Особенности психическаго міра якутовъ Колымскаго округи*“, В. А. Данилова. „*Два брата. Остяцкая легенда,*“ М. Батурина. „*Сибирскія пѣсенныя старины,*“ А. А. Макаренко. „*Изъ Якутской старины,*“ Е. К. Пекарскаго. „*Печорскія стихи и пѣсни,*“ Н. Е. Ончукова. „*Заговоры, обереги, спасительныя молитвы*“ и пр. Н. Н. Виноградова. — Критика и библиография. Смѣсъ. Хроника.

Отпечатанъ и пуснатъ въ продажба е 32 и 33 вип. „Толковый Словарь живаго русскаго языка“ отъ Вл. Даля, съставляющъ продължение отъ IV томъ.

Die Zigeuner im Vlasenicaër bezirke in Bosnien.

Професоръ Д-ръ Тих. Р. Джорджевичъ въ горнето си съобщение различава въ Власеничкия окрѫгъ въ Босна три вида цигани: *Бѣли цигани, Каравласи* и *Гурбети — котлари* или просто цигани, като дава и нѣкои бѣлѣжки за живота и обичаитѣ имъ.

Въ № 12 (XLVII) за декемврий на „Университетскія извѣстія“, Киевъ, професоръ Т. Д. Флорински дава „*Критико-библіографическій обзоръ новѣйшихъ трудовъ и изданій по славяновѣдѣнію*“, въ който между другото разглежда и българскитѣ издания на Славѣнския семинаръ при Софийския университетъ, на Историческото дружество, Юбилейния сборникъ на Славѣнската Бесѣда и кн. 1, 2 и 3 отъ 1906 и 1907 год. на „Библиотека на Слав. Бесѣда“. По-подробно г. Флорински се спира върху студията на професоръ Б. Цонева за прѣвъзходството на руския езикъ прѣдъ другитѣ славѣнски езици.

„Ученыя записки Императорскаго Казанскаго Университета“ год. LXXV кн. 1 и 2 за януарий и декемврий, т. г., между другото съдържание интересни сѫ студиитѣ на В. Богородицкаго „*Замѣтки по експериментальной фонетикѣ. Наблюденія надъ произношеніемъ съ помощью губнаго аппарата Розапелли*“, „*Курсъ исторіи религій*“ отъ А. Смирнова и „*Руская литература XVIII вѣка*“ отъ А. Архангельскаго. Сѫщо г. В. Богородицки продължава (2 тетрадка) своя „*Курсъ сравнительной грамматики аріоевропейскихъ языковъ*“.

„**Zbornik za narodni zivot i obicaie iuznih slavena**“, издание на югославѣнсктта академия въ Загребъ. Въ I св. за 1907 год. въ първия дѣль Д-ръ Поливка пише прилогъ за компаративно изучаване народнитѣ приказки (Али-баба и четиредесеть разбойника). Вторитѣ дѣлове и на двѣтѣ книги изобилватъ съ отбрани студии и материяли изъ народния животъ, обичаи, носии и битова култура. Интересно е описанието отъ г. Zovko Ivan на *Старин-*

ското вѣнчаване въ Херцеговина. Третиятъ отдѣлъ въ 2-та книга е критико-библиографически. Между другитѣ оцѣнки Д-ръ Д. Бораничъ на пърuо мѣсто разглeдва XXI книга (1905) отъ „*Сборникъ за народни умотворения*", що издава Българското книжовно дружество въ София. На края къмъ описанието Narodni zivot i obicaji" на областьта Пригорье отъ г. Ватрославъ Рожичъ сѫ прибавени и хубави илюстрации.

Народни умотворения изъ Родопитѣ и Одринско.

I. Народни баяния и лѣкувания отъ с. Лавелско, Станимашка околия.

Записалъ **Георги Л. Пашевъ**.

(Продължение отъ IV кн.).

10.

Баяния и лѣкувания отъ вънкашна болесть, припадъкъ (епилепсия)[1].

1). Отиватъ изъ полето, намиратъ и хващатъ една жива змия, занасятъ е въ селото, отъ гдѣто взиматъ болния, едно решето (съ което прѣсяватъ жито) и единъ чифтъ долни дрехи. Завеждатъ го извънъ селото подъ нѣкое дърво или долъ, гдѣто има вода, посгавятъ решетото надъ болния, като оставятъ змията вѫтрѣ въ решетото, и единъ ще сипова вода надъ змията, която вода ще пада надъ болния додѣ се добрѣ измокри. Слѣдъ това болниятъ съблача долнитѣ си дрехи и ги оставятъ на това мѣсто, като ги закопаватъ или просто оставятъ така. Послѣ болниятъ се облача съ другитѣ дрехи и отъ тамъ занасятъ змията на онова мѣсто, отъ дѣто е хваната и я пущатъ жива да си отиде.

2). Прѣтеглятъ тежестьта на болния съ кантаръ, взиматъ сѫщия кантаръ, отиватъ извънъ прѣдѣлитѣ на селото, т. е. въ землището на друго село и то гдѣто има рѣка, като намиратъ камъкъ, който да тегли еднакво съ тежестьта на болния. Този камъкъ хвърлятъ въ рѣката, за да се измиела болестьта.

---

[1]) Въ Ахъ-челебийско епилепсията се казва „*Деатеэща болеас*", но винаги избѣгватъ въ разговоритѣ си да споменаватъ името ѝ, а особено това се прави прѣдъ дѣцата. Въ такива случаи казватъ „*нашлó гу еа лóшуту*", „*ут лóшу-су еа*", или пъкъ нѣкакъ мимически гледатъ да се разбере болестьта. Въ тоя случай изтъква повѣрието въ силата на говорната рѣчь, култъ на езика

Бѣл. Ред.

11.

Баяне, за да се роди много жито и да се прѣдпази отъ градушка.

Когато прѣзъ есеньта или пролѣтьта орачитѣ почнатъ да оратъ, то първия пѫть, когато изкарватъ воловетѣ отъ яхъра и ги заберать за нивата, орачътъ се наврежда, взима отъ земята една шепа пръсть, хвърля я надъ воловетѣ, което се прави, за да не урочасатъ. Като отиде на нивата и щомъ впрѣгне воловетѣ, отива прѣдъ тѣхъ, изважда приготвеното въ кѫщи колаче отъ хлѣбъ, взима една шепа отъ сѣмето, което ще сѣе, и го пуща прѣзъ дупката на колачето, като сѫщеврѣменно почне и да благославя: *„Св. Врач да пужйви вдлувѐ*ᵃ*се*ᵃ, *св. Илие*ᵃ *да дава бе*ᵃ*ре*ᵃ*кет*' *ут дъ*ᵃ*ш, да е*ˀ *чу́ва ут градушка и да са ра́да ут е*ᵃ*дно хил'а́да*". Послѣ разчупва колачето, прѣкръства се и дава на воловетѣ по една половинка и слѣдъ това почне да оре.

JJ. Народни обичаи на 24-юний въ с. Павелско, Станим. околия.

Записалъ Георги Л. Пашевъ.

Всѣка година на 23 и юний отъ всѣка кѫща, гдѣто има моми, събиратъ се на групи и отиватъ изъ полето и събиратъ цвѣтя, отъ които най-напрѣдъ събиратъ тъй нарѣченото „Iанувица" (виювско цвѣте). Другитѣ цвѣтя ще бѫдатъ различни, които свиватъ на малки букетчета, като при всѣко такова се прибавя и по едно или двѣ орѣхови листа.

Всѣка мома ще приготви толкова букетчета, колкото члена има въ сѣмейството имъ и, за да се знае кой букетъ на кого е обрѣченъ отъ сѣмейството, привързватъ знаци, като пари, мониста, пръстени и др. Като приготвятъ цвѣтята, събиратъ се около 15 — 20 моми, и всѣка си донесе цвѣтята, които нареждатъ въ едно дървено корито. Слѣдъ това нѣколко отъ тѣхъ отиватъ съ мѣнци да донесатъ отъ чешмата чиста вода, прѣзъ което врѣме трѣбва да не проговорватъ нито една дума даже, или пъкъ да се засмѣятъ; ако се случи да проговорятъ, тѣ изливатъ тази вода и отиватъ за друга. Като донесатъ водата, наливатъ я въ коритото, гдѣто сѫ цвѣтята, като върху имъ поставятъ единъ поясъ и послѣ ги покриватъ съ женски прѣстилки. Тъй нагласени цвѣтята, вечерьта се поставятъ въ градината подъ трѫндафела и тамъ прѣстояватъ цѣла нощь.

На 24 сутриньта всички моми ставатъ рано, прѣди да се съмне, събиратъ се при цвѣтята и, като ги изваждатъ отъ подъ трѫндафела, отвиятъ ги и четире отъ тѣхъ почнатъ да пѣятъ:

I.

Ѝан'увата кѝтка
Най-напрѐш изл'àла,
Ѝан'увата кѝтка
Че^{а}стѝта Ве^{а}лѝка.

II.

Хрàнила мàке^а, кỳтила
Два сѝна, маке^а, ле^{а}вѐни.
Е^{а}днòне^{а}к' маке^а главѐ^{а}е^а,
Дрỳге^{а}нок' мàке^а жене^{а}е^а;
Куѐ^{а}нок' маке^а главѐ^{а}е^а,
Нѐму си пъ̀^{а}рсте^{а}н' лѝе^{а}е^а: [1]
«Нàти си, сину, пъ̀^{а}рсте^{а}не^а,
Да си измàмиш бỳлче^{а}ну».
Куѐ^{а}но си кòне^а кув'ае^а:
„Нàти си, сѝну, кòнче^{а}ну,
Да си дуве^{а}дѐш л'ỳбе^{а}ну".

III.

Тòрице^а, тръ̀^{а}бице^а [2]
Пулѐгна, пупàдна.
Пу мòмини двòре^а,
Дỳри ду мòмкови.
Момини са двòре^а,
С бусил'ки смѐте^{а}ни.

IV.

Ранила де^{а}вòйке^а
Рàну ф пòле^а д' ѝде^а,
Дрѐбни кѝт'ки да бе^{а}рѐ,
Да ѝ прàти горе^а дòлу,
Пу се^{а}лàта, пу хòрата;
Да ѝ дават пу мòмите^а,
Пу мòмите^а, пу мòмците^а;
Да са чỳе^а и пручỳе^а,
Че^а са мòми пудскъ^{а}пнали:
Е^{а}днà мумà за хил'àда,

Два іунàка за дуката,
И то неᵃ беᵃ чѝсту срѐбру,
Ами беᵃшѐᵃк чеᵃкъᵃр бакъ̀р.

Слѣдъ като свършатъ съ пѣенето, поставятъ една жена, която не познава бѣлѣзитѣ на цвѣтята. Тя сѣда при коритото, па почне да изважда едно по едно отъ букетчетата, като при изваждането на всѣка обрича така: този, на когото е обречена тази китка, ще отиде въ странство на печалба; или този ще си направи голѣма кѫща, или ще му се роди много жито, или ще се ожени скоро и много др. т. Слѣдъ това всѣка мома си зема своитѣ цвѣтя и ги скрива у дома си на такова мѣсто, че да се запазятъ до другата година.

XVI. Народни приказки изъ с. Широка-лѫка, Станимашко.

1.

Братска обичь.

Братъ за брата милѣе. Приятель се въ нужда познава.

Еᵃднò врѐᵃмеᵃ фаф еᵃднò сѐлу жъвѐᵃлъ[3] двамѝна бра̀кеᵃ. Кòᵃщътъ хмъ бълѝ пуд еᵃдноᵃ пòкръва, а̀ла съ бълѝ угеᵃлѐнъ. Пò-мал'кѝеᵃ брат съ фа̀нал харатлѝк' и по-ѐᵃцъ[4]) гу га̀лъл[5]) ут бра̀та съ, и га ръкòᵃт, за̀лугата съ геᵃлѝл сас нѐгу. Пò-гулѐᵃмиеᵃ брат гу бълò ѐᵃцъ гнеᵃф, òтъ гу бил утфòᵃрлеᵃл брат му, та съ фсѐ ка̀рал. Пак ти (хара̀тлицитѣ[6]) л'у га да сп'оᵃт. та са разгѐᵃлълъ. Пò-гулѐᵃмиеᵃ брат кату̀ нъмужѝл да тарпѝ а̀ртак[7]), з'оᵃл да са ка́ра бра̀ту сеᵃму: «а брѐ, какоᵃф ѝ сѐеᵃ твой харатлѝк', та ка̀та дѐн' л'у у вас? Гл'оᵃдай, чъ ждата ту̀ръ на хлеᵃп; пòвнъмъ ду̀ма са. Ти съ забурѝл сòᵃщеᵃ брат и съ мънòᵃл ут нѐгу, алà хоᵃ да вѝг'ъмъ кадѐ жда му иска̀ратъ кра̀еᵃ».

— Ба-а, н'ѐма, бра̀кеᵃ, н'ѐма, то душòᵃна съ да̀ва за мен'; ни смъ кату̀ бра̀кеᵃ.

— Жѐᵃнум, нъ лѝ тъ ка̀звам: жда вѝдъш сѐк'неᵃ и жа пòвнъш каквò ти й ка̀звал брат тъ и кой тъ й брат!

Тувà му й пуфта̀реᵃл, л'у кòл'чъшту хи й вѝг'увал наеᵃдно. Пò-мал'кѝеᵃ брат пу еᵃднò врѐᵃмеᵃ съ й ръкòл на іумòᵃт: «жѐᵃнум, òтъ[8]) мòеᵃс брат гу й сòлкуф гнеᵃф на харат-

лике^а^с, та мъ нъ дàва да съ збѝрамъ. Мѐр⁹) акỳ й вѝге^а^л нѐ^а^кву, та чъ нъсмѐ^а^й да мъ кàжъ. Ле^а^к'ум[10]) жа дòйне^а^дѝсам[11]) и двамѝна са, тугàва жда съ òве^а^ре^а^ кой по-ѐ^а^цъ мълѐ^а^й за мен' и кой жа мъ пумòгнъ».

Е^а^дѝн ден' з'о^а^л е^а^дѝн кат дрѝпъ[12]), натаптàл хи сас слàма, та чъ хи убѐ^а^съл на грѐ^а^да ф плѐ^а^вне^а^та, г'òйкум[13]) чълѐ^а^к убе^а^се^а^ан. Въчърò^а^ душò^а^л харатлѝке^а^ му пак на гòске^а^. Катỳ съ уздравòвалъ, катỳ фсѐ съ[14]), з'о^а^л да му съ уплакува: «Е, е, хартлѝк', е^а^ гу уплѐсках; е^а^ стор'ух е^а^днò^а^ рàбута, та чъ си й л'у баѐ^а^ . . . амъ нъзнàе^а^м съгà как жа са укрѝй. Е^а^ гу л'у хас вàпцах, амъ ти какò^а^ф іум жа мъ дадѐш?

— Чъ каквà рàбута, бе^а^ харатлѝк'?

— Каквà лъ? Убѝх чълѐ^а^к'!

— Бре^а^ вазгѐч![15]) Чъ за каквò?

— Е чъ за каквò! Дòйдъ нъ снòща е^а^дѝн гос мъсъфѝрън[16]) да пръспѝ у нас, пак мен' съ стòръ, чъ ѝма парѝ, та са здỳмахмъ сас женà-са, òтъ гу нъ убиймъ да му з'ò^а^мъмъ парѝцъ-съ. Уйдѝсахмъ на дѐ^а^вула и фàнах та гу убѝх, та чъ гу сам убе^а^съл фаф плѐ^а^вне^а^на и съгà съ чỳдъмъ, каквò да гу прàвъмъ, нѝкак мъ нъ се^а^чѐ іумò^а^с.

— Съгà, харатлѝк', е^а^ нъмòга тъ дà іум, нъ сѐ^а^там са, àмъ ти катỳ гу съ стòръл, та съ са щъш и сѐ^а^тъ и как да гу укрѝйш. Е^а^ да съ ѝда, чъ утѝ[17]) та са ща намаза нѐ^а^кву, да съ ѝспак^а^», и стàнал катỳ упàре^а^н та съ утъшò^а^л и нътỳ вѝге^а^л бàръ дѐ й убе^а^се^а^нъе^а^.

Пувѝкал тугàва брàта съ, та и нѐму кàзал сòщуту. Брат му са й млòгу уплàшъл, та чъ з'о^а^л да му се кàра:

— Чъ ти ду съгà кукòшка нъ си заклàвал, как сѝ кайдѝсал, как сѝ уйдѝсал на дѐ^а^вула!

— Е^а^х брàтку, мàмнах са за пỳстъ парѝ!

— Хàйда по-бò^а^ржъ, дудѐ нъ сò^а^й сò^а^вналу, да гу мущамѝм[18]) нѐ^а^кадъ, чъ то тѝй ут тѝква грòша, и дудѐ нъ со^а^й расчỳлу пу сѐлу су. Ут как гу заровъмъ нѐ^а^йдъ, тугàва нъ лук ѐ^а^лу, нъ лук мърѝсалу.

Утъшлѝ ф плѐ^а^вне^а^на, та вѝге^а^л чъ й дрѝпъ пòлнъ сас слàма, ръкòл му:

— О'тъ ма лòжъш, бе^а^ брàке^а^, та мъ извàдъ іумò^а^с?

— Да тъ кàжъ лѝ, е^а^ гу стòръх мàхсус, да вѝге^а^, кой мъ й ѝстънскъе^а^ брат. Е^а^ съга извѐ^а^рувах, чъ со^а^ш брат за

брат мълèй, булѝ гу, нѣ ли са еªднòª корф' и ф еªдѝн пурèм лъжèªлъ? Пак далèчъ сългèªлу, далèчъ булèªлу. Кàзах харатлѝк'уту му, чъ са нъто̀ ва г . . . убо̀ªрна, àмъ съ избèªга.

Записалъ Дойчо С. Каровъ,
(учитель).

2.

Човѣшкиятъ късметъ.

Дру̀гуш, га Го̀спук' хо̀г'ъл пу зъм'о̀ªса, еªдѝн чъдèªк' намѝслъл да гу тро̀съ и пѝта, о̀тъ му й к'о̀ªнак касмèкеªн, та нъмо̀жъ да уеªндѝса[19]). Хо̀гъ'лъ, хо̀г'ълъ, чъ пу еªднò врèªмеª ср'о̀ªшнал еªдѝн стàръц, пак то̀ бил сам самѝчък Го̀спук'.

— Кадè съ то̀ªрнал, сѝнку?

— Ж'ѝда да пѝтам Го̀спугеª, о̀тъ мѝ й съко̀ªф касмèкеªс.

Стàръцат му са й пръкàзал кой еª и намèªсту да му кàжъ касмèкеª, ръко̀ªл му да гу слèªдъ. Варвèªл, варвèªлъ, чъ стѝгналъ ду еªднòª чъшм'оª сас млòгу чу̀чуръ; еªдѝн тъчèªл èªцъ г'ур', дру̀г по̀-мàлку, трèтан о̀щъ по̀-к'о̀ªнку, а пак прис чътво̀ªртеªн вудѝцана капала пу кàпчъца. Фсèªк чу̀чур бил пу на сахак' ут дън'о̀ªн. Чълèªкат, кату̀ вѝгеªл чу̀чурън, убо̀ªрнал са нах Го̀спугеª, та гу пупѝтал, отъ тъч'о̀ªт нè еªднòчну[20]), пак издѝзат ут еªднòª чъшм'о̀ª. Го̀спук' тугàва му кàзал:

— Вр'у чу̀чуръсъ са пу еªдѝн касмèк'. Ти са съ рудѝл ф о̀веª сахàк', дè су кàпъ вудо̀ªса пу кàпчъца, та затува прàвъш каквò прàвъш, такòªф жъ тѝ й касмèкеª.

Чълèªкат тугàф заплàкал, алà Го̀спук' гу й замърѝл и му кàзал:

— Нъмо̀й плàка, сѝнку, нèма да та о̀тфарлъ.

Записалъ Ст. Д. Каровъ, ученикъ отъ VII класъ.

IV. Народни пѣсни.

Изъ с. Павелско, записалъ Георги Л. Пашевъ.

Момина клетва прѣдъ майка й.

Въ селската кръчма бащата на Митра мома зачува, че дъщеря му любила турчинъ—селскиятъ субашия. На майчинитѣ ѝ запитвания Митра се кълне, дъждове и вѣтрове да я дигнатъ, ако е истина. И природнитѣ стихии я дигнали, като показали невинностьта ѝ и я избавили отъ оповоряване бащината ѝ вѣра и родъ.

Маке^а^ на Митра думае^а^:
— Митру л'у, мое^а^ дъ^а^ще^а^р'у,
Сношка си доде^а^ т'ат'у ти
Ут селу, ут д'ук'ане^а^ту,
Лоше^а^ ти дума дунесе^а^,
Та ми съ^а^рцету пукуси,
Че^а^ Митра турчин галила,
Галила и драговала,
Турчина субашие^а^та!»
Митра маки си думае^а^
— Мале^а^ ле^а^, мила мале^а^ ле^а^,
Аку съ^а^м дума пуснала,
Аку съ^а^к туй пумислила,
Сит'ни дъ^а^ждуве^а^ да летнат,
Сил'ни в'атруве^а^ да дуйнат,
Мене^а^ на горе^а^ да дигнат.“
Още^а^ си дума думае^а^,
Сит'ни дъ^а^ждуве^а^ летнаха,
Сил'ни в'атруве^а^ дуйнаха,
Митра на горе^а^ дигнаха,
Кусъ^а^та й са ле^а^щ'ае^а^,
Лице^а^ту ѝ са бе^а^л'ае^а^

Слушана отъ Елена Атанасова, 1907 г.

Отъ с. Долно-Дерекьой, записалъ Ст. Тодоровъ.

Прѣдсмъртна молба на овчарь.

Уговарятъ се овчари — другари въ планината, когато се поболѣе нѣкой отъ тѣхъ, да не го оставатъ другитѣ. Разболѣва се този овчарь, който е прѣдлагалъ това, ала другаритѣ му го оставили самъ. При смъртьта си той се моли на славейчето да му занесе ржката съ пръстеньтъ въ селото и тамъ въ сестрината му градинка ще го намѣри сестра му и ще се научи за смъртьта на изоставения си братъ въ планината.

Сабрàли са са, сабрàли
На висòкана плàнина
Ду деᵃвеᵃтѝна уфчѐᵃреⁿ,
Та ми еᵃдéᵃаха, пиѐᵃха
Сỳру-ну ѐᵃгнеᵃ пéчеᵃну,
Рòйну-ну вѝну чеᵃрвѐну
И дубрà думà дỳмàха:
— Кой как соᵃ разбулѐᵃимеᵃ,
Нар'òᵃт да си са гл'òᵃдамеᵃ.
Кутрѝ ну уфчéᵃр' дỳмашеᵃ,
Самѝчеᵃк си са разбулéᵃ.
Нимéᵃ кой да гу пугл'òᵃда,
Л'ỳ еᵃднò пѝлеᵃ слàвеᵃйчеᵃ,
И нѐму са еᵃ дудéᵃлу:
Ф устá му вòда нòсеᵃшеⁿ,
С крилцà му сѐᵃнка прàвеᵃшеᵃ.
Уфчéⁿр са жéᵃлну мòлеᵃшеⁿ:
— Пѝл'ку л'у, пѝл'ку слàвеᵃйчеᵃ,
Ощеᵃ ма мàлу пòглеⁿдай
За двана, за три деᵃнкòвеᵃ,
Дудѐ са с дỳшеᵃ рàзде ᵃлеᵃм,
Тугàф ми, пѝл,ку, ѝотсеᵃчи
Мòеᵃна дѐсна рачѝца
Сас срѐбарнуну пòᵃрстеᵃнчеᵃ,
Та си еᵃ, пѝл'ку, ѝднеᵃси
Ф нàшеᵃна дòлна градѝнка,
Фаф сѐстринеᵃн бусѝлеᵃк.
Сéстра ми рàну га пòдеᵃ,

Бусѝл'ку сѐ^а^нка да прàви,
Та ще^а^ ми нàйде^а^ ракò^а^на,
Та ще^а^ са сéстра дусѐ^а^ти,
Чи ми е^а^ Стуѐ^а^н загѝнал.

Слушана отъ: Дора Манолева, 1904 г.

Рѣчникъ съ обяснителни бѣлѣжки на нѣкои думи, звукови промѣни и форми въ народнитѣ умотворения.

¹) **Лѝе^а^е^а^**, гл. лѣеше.

²) **То́рице^а^, тр..^а^бице^а^**, сжщ. умал. мѣстно название на цвѣте.

³) **Жъвѐ^а^л**, гл. живѣелъ. Широколжшкиятъ говоръ по всичко е Срѣдно Родопски (Ахж-челебийски). Главни особици, що го дѣлятъ отъ него и правятъ единствено типиченъ въ Родопскитѣ говори, познати за сега, сж слѣднитѣ по-главни фонетични свойщини: а) Всѣко неударено **и** и **е**, освѣнъ ако тѣ сж начални, се произнасятъ глухо, твърдо **ж**, което отбѣлѣзвамъ на всѣкждѣ съ **ъ**, напр. **мъ**—ми, **съ**—се, **ръкòл**—рекълъ, **по́кръва**—покрива, **кóл'чъшту**—колчимъ, **съгà**—сега: **по́внъмъ**—повни-помниме, **нълѝтъ** — нелити и т. н. б) Силното омекчение на **д** и **т**, които прѣдъ меки гласни минаватъ въ гърлени *г* и *к*: **го́ске^а^**—госте, **хо́г'ъ, виг'ъ**—ходя, видя, **ге^а^лѝл**—дѣлилъ, **з'о^а^к'**—зеть, **по^а^к'**—пжть и т. н. За забѣлѣзване е, че тоя характеренъ говоръ въ Родопитѣ бързо чезне и се замѣнява съ книжовния отъ освобождението насамъ подъ влиянието на училището, военната служба и гурбетчилъка на Широко-лжчани изъ Пловдивско.¹)

⁴) **По-е^а^цъ, най-е́^а^цъ, е́^а^цъ**, нар. отъ яко. По-силно, твърдѣ. *Е^а^це^а^ млогу*, твърдѣ много.

⁵) **Га́лъл**, гл. галилъ, обичалъ.

⁶) **Харатлѝк'**, сжщ. побратимъ, побратимилъ нѣкого. Станали близки приятели.

⁷) **Артак**, тур. дума, много употрѣбителна въ Родопскитѣ говори. Замѣнява думитѣ хеле, най-послѣ, най-накрай. *Артак са махна*, най-послѣ се махна.

---

¹) Прѣзъ VI-та год. на „Родопски напрѣдъкъ“ ще бжде дадено едно по-обстойно описание на Широколжшкия говоръ.

8) **Отъ, óти**, нар. защо, защото.

9) **Мéр**, вмѣсто белким. *Мер гу вйде^а^*, нема го видѣ.

10) **Лé^а^к'ум**, турското *леким* — ала, но.

11) **Дóйне^а^дйсам**, гл. отъ турската дума дайнадъмъ. Ще опитамъ, ще провѣря.

12) **Дрйпъ, дрйпи**, сжщ. дрехи, облѣкло за човѣкъ.

13) **Г'óйк'ум, г'óй**, нар. ужъ. *Г'óйк'ум чълé^а^к убé^а^се^а^н*, ужъ човѣкъ обѣсенъ.

14) **Фсé съ**, нар. всѣкога.

15) **Вазгéч**, тур. не думай, откажи се отъ тая работа, не прави това.

16) **Мъсъфйрън**, тур. мисефиръ, чужденецъ, пжтникъ, страненъ човѣкъ, прибранъ да нощува.

17) **Чъ утй**, гл. случи се ще, попадна ща въ клопката.

18) **Пущамйш**, гл. да го скриешъ безъ слѣда. *Пущамдса са*, скри се, че се не чу, не видѣ.

19) **Уе^а^ндйса**, турска дума. Прокопса, спечали, напрѣдна.

20) **Е^а^днóчну**, нар. еднакво.

